

ד"ר מערבי פרץ

לדרכו הפרשנית של ר' יונה אבן ג'נאח: 'הפוך'
ו'מוקדם ומאוחר'

בפירושו לתה' קד¹, בד"ה 'תהום', אומר ראב"ע: "...וטעם על הרים יעמדו מים" — זה הדבר ידוע ונראה בלב, כי יש מימי הים על הרים גבוהים גם על חומות שהיו בנויים... וההפך דברי אלקים חיים: 'על מים יעמדו הרים', תהפוכות בלבן. דברים אלה ודאי מכוונים לדעתו של ר' יונה אבן ג'נאח (=ריב"ג) על הפסוק הזה, ובהם ראב"ע מביע את התנגדותו העקרונית לסירוס מן הסוג הזה, אף על פי שאין הוא מתנגד עקרונית לסוג אחר של סירוס².

בספרו 'כתאב אללמע' (=ספר הרקמה) ריב"ג מקדיש שני פרקים לדרך הזאת³, סירוס המקרא, ובכל אחד מהם הוא דן באספקט אחר של המתודה. הצד המשותף שבשני הפרקים האלה הוא שהסירוס מתייחס לאותו משפט או לאותו פסוק⁴.

תודתי נתונה בזה לידידי ד"ר עמוס דודי על הערותיו.

1. פירושי ראב"ע ורד"ק המצוטטים במאמר זה הם על פי מקראות גדולות, אלא אם יצוין אחרת. מפתח לקיצורים ביבליוגרפיים — בסוף המאמר.
2. ביקורת חריפה יותר נגד ריב"ג ראה בפירושו, הארוך והקצר, לשמ"ג, ז, על 'בעבור זה'. דברים מפורטים לתיאור שיטתו של ראב"ע בנושא הזה, ראה מאמרי "מקרא מסורס" בפרשנותו של ר' אברהם אבן עזרא, דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, חטיבה א (בדפוס). מן הראוי להעיר כאן, כי ראב"ע, כאחרים לפניו ואחריו, לא תמיד הקפיד להשתמש במינוח המדויק הנקוט בידי ריב"ג. על כך ראה בחמשן דברינו ובמאמרי הנ"ל. בפירושו לתה' ה, ח, בד"ה 'מעט דגנם ותירושם רבו', מביא ראב"ע את פירושו ר' יהודה אבן בלעם האומר: "...כי 'מעט דגנם' הפוך, והאמת 'מעט רבו דגנם ותירושם'". והוא מגיב במלים 'ואין צורך להפוך דברים נאמרים ברוח הקודש'. גם מן השימוש במלים 'ואין צורך' ברור, שאין כאן התנגדות עקרונית, אלא העדפה לראיית הכתוב הנידון לפי סדר מלותיו (על 'אין צורך' — במשמעות של חוסר הכרח לנקוט דרך פרשנית מסוימת, ראה א' סימון, ארבע גישות לספר תהלים — מרס"ג עד ראב"ע, רמת-גן תשמ"ב, עמ' 160 — 162, ועוד).
3. בעל ספר 'מעשה אבוד', עמ' 163, סובר, שגם הפרק הבא אחריהם באללמע מתקשר לזה שלפניו. ווילנסקי, ברקמה עמ' שסב, הערה 5, נוטה לקבל סברה זאת, אך על זה ראה בהמשך.
4. בניגוד לפרק שלאחריהם, שבו הצעת הסירוס מתייחסת לקבוצת פסוקים, או שלמעשה אין הצעת ריב"ג עניין של סירוס, אלא עניין של פירוש דברים בלתי ברורים בפסוק.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תרכב]

ד"ר מערבי פרץ

במאמר זה ננסה להגיד נכונה את המונחים שבפי ריב"ג להורות על השימוש באמצעי זה, הן מדבריו המפורשים והן מכללא, ובעיקר לעמוד על המניעים של ריב"ג לפרש בדרך של סירוס המקרא⁵.

המינוח

את הפרק השלושים ואחד בספרו 'אללמע' ריב"ג מכתיר בכותרת "מן אלמקלוב" — "מן ההפוך"⁶, ואת הפרק השלושים ושניים הוא מכתיר "מן אלמקדם ואלמוכר" — "מן המוקדם והמאוחר"⁷.

הגדרה ישירה לכל אחד מהמונחים האלה אינה מצויה בדברי ריב"ג, אך אפשר ללמוד על כוונתו בכל אחד מהם מתוך דבריו על אחד המקראות, הנידון בפרק 'מן ההיפוך'. בדבריו על 'ושרץ היאור צפרדעים' (שמ' ז, כח)⁸ הוא מציין, שלהבנת המשפט יש צורך להפעיל את דרך ההיפוך, לאמר: "לים יעני אן אליאר יסעי וידב אד' לים הו חיואנא ואנמא יעני אן חיואנא מא יסעי וידב פיה פהו אד'ן מן אלמקלוב ומת'לה שרץ ארצם צפרדעים" — "אינו מתכוון שהיאור ישרוך וירמוש, כי אין הוא בעל-חיים, אלא שהוא מתכוון שבעל חיים מסוים (=צפרדעים) ישרוך וירמוש בו; והוא אפוא מן ההיפוך, וכמוהו 'שרץ ארצם צפרדעים' (תה' קה, ל)". רוצה לומר, שיש לראותו כאילו כתוב 'ושרצו צפרדעים ביאור'. בדרך זאת הנושא משתנה, ולפי זה ניתן לשנות את 'ושרץ' ל'ושרצו'⁹. לאחר מכן, ממשך ריב"ג ואומר: "ולים יג'ב אן יקאל פי הד'ין אלפעלין אנהמא ללצפרדעים עלי אלתקדים ואלתאכ'יר ואנהמא מפרדאן [בל] הד'א מן אלמקלוב פי אלמעני" — "ואין ראוי לומר על שני הפעלים האלה ('ושרץ' בפסוק שבשמות ו'שרץ' בפסוק שבתהלים — מ"פ) שהם (מתייחסים) ל'צפרדעים' — בדרך של הקדמה ואיחור, ושהם בתפקיד של פועל ביחיד, אלא שזה מן ההיפוך בענין". במלים אחרות, ריב"ג דוחה כאן את טענת הסוברים, כי לפנינו משפטים כהווייתם (שאכן הנושא הוא 'צפרדעים' ושנשואו — למרות היותו בלשון יחיד — הוא 'שרץ'), ושהמלה 'היאור' או 'ארצם' הוקדמה במשפט ו'צפרדעים' אחרת. ריב"ג משוכנע כי לפנינו מקרה של 'הפוך', היינו, שלפי המשפט כמות שהוא 'היאור' או 'ארצם' היא הנושא אך לפי ההיפוך, 'צפרדעים' — בשני המשפטים — היא הנושא, ולפי זה 'שרץ' הוא נשוא המתייחס לנושא 'צפרדעים', והוא במקום 'שרצו'. בהמשך הדברים, שם, מוסיף ריב"ג לחזק את הדברים בראיות אחרות.

אמור מעתה, שבמונח 'היפוך' ריב"ג מתכוון לא רק לשינוי סדר המלים, אלא גם לשינוי תפקידן התחבירי, ומכאן גם לשינוי משמעותו של המשפט כולו. במונח "מן המוקדם והמאוחר" הוא מתכוון לשינוי סדר המלים במשפט בלבד, כנובע מגורמים שונים, ללא שום שינוי בתפקידן התחבירי של מלות המשפט כמות שהוא כתוב במקרא¹⁰, ובוודאי ללא שינוי במשמעות הכתוב על פי מלותיו. ואמנם, הגדרה זאת מתאימה לרובן של הדוגמאות

5. הואיל ומטרתנו כאן היא פרשנית בעיקרה, המיון התחבירי והסגנוני של הדוגמאות — שכבר נעשה על ידי באכר, מביאורי ריב"ג, עמ' 15—19 — יטופל רק מן הבחינה הפרשנית, עם הרחבה והתאמה לשיטתנו.

6. ראה אללמע, עמ' 337—342, ובס' הרקמה, פרק לב (לא), עמ' שנב—שנח.

7. ראה אללמע, עמ' 342—345, ובס' הרקמה, פרק לג (לב), עמ' שנט—שסב.

8. למע, עמ' 340—341 (הש' רקמה, עמ' שנו—שנח).

9. "אפשר", אף כי אין הכרח בכך, משום שנשוא ביחיד יכול, כידוע, לשמש כנשוא לנושא ברובו.

10. זאת היא בעצם ההגדרה המנוסחת גם בידי באכר, מביאורי ריב"ג, עמ' 17, וגם בידי וילנסקי, רקמה, עמ' שנח, הערה 1.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

לדרכו הפרשנית של ר' יונה אבן ג'נאח: 'הפוך' ו'מוקדם ומאוחר' [תרסג]

המובאות בכל אחד משני הפרקים שבאללמע ('הרקמה') ובערכים שונים באצול ('ספר השרשים'). אולם לאור בדיקה בדוגמאות אחדות, יש צורך להוסיף ולומר, כי ההבדל בין שתי הקאטגוריות — 'מן ההיפוך' ו'מן המוקדם והמאוחר' — הוא לא רק אם חל שינוי בתפקודן התחבירי של המלים ובמשמעותן של המשפט אם לאו, כי ייתכן שגם ב'מן המוקדם והמאוחר' חלים שינויים כאלה, אלא שהוא מתבטא בנקודה נוספת: במקומות המוגדרים בקאטגוריה של 'מן ההיפוך' הסירוס אינו אלא הצעה המקובלת על דעתו של ריב"ג, ולידה קיימת האפשרות לפרש את הפסוק כמות שהוא — ללא סירוס. אך במקומות המוגדרים בקאטגוריה של 'מן המוקדם והמאוחר' — הצעת הסירוס היא הפירוש הנכון והיחיד לפסוק כמות שהוא ואין בלעדיו. משום כך, בהצעת הסירוס על דרך 'מן ההיפוך' אכן ההצעה גורמת לשינוי במבנה התחבירי ובמשמעות; בהצעת הסירוס על דרך 'מן המוקדם והמאוחר' — השינוי התחבירי והשינוי במשמעות שחלו אינם אלא לכאורה, שהרי כוונת הכתוב (גם לפני סירוס) היא לאותו מבנה המתקבל לאחר הסירוס. אם בכל זאת רוצים להבין את הכתוב כמות שהוא, ללא סירוס, הדבר דורש אילוץ ככתוב, כגון: ראייתו כמקרא קצר, פירוש אחת ממלותיו במשמעות בלתי-רגילה.

הגדרה זאת עונה על הבעייתיות המתעוררת בבדיקת הדוגמאות ופותרת שאלות שונות הקשורות למתודה של ריב"ג בנושא זה. אף על פי כן, לא מן הנמנע הוא שתימצאנה דוגמאות שהגדרה מורחבת זאת לא תתאים להן, וריב"ג עצמו — למען זהירות-יותר — מזהיר¹¹, כי בגלל הדמיון שבין שתי הקאטגוריות ערכוב תחומין עשוי לקרות.

בחלקו הראשון של פרק ל"א שבאללמע — 'מן ההיפוך' — ריב"ג מביא דוגמאות של שיכול אותיות במלים מסוימות, כמו 'ש'מלה' — 'ש'למה', 'אלמוגים' — 'אלגומים', וכן דוגמאות של שיכול שרשים עלולים, כגון 'תגורו' (דב' א, יז) — 'יגרתו' (שם ט, יט); 'ריבה ה' את יריב' (תה' לה, א); 'שרה' (הו' יב, ד) — 'השירו' (שם ח, ד).

בחלקו השני של הפרק הוא מדגים בדוגמאות של סירוס מלים בתוך משפט, ובסירוס הזה הוא משנה את מבנהו התחבירי של המשפט, ובכך — גם את משמעותו. כך, למשל, הוא מסרס את 'על הרים יעמדו מים' (תה' קד, ו) ל'על מים יעמדו הרים', ובוזה הוא משנה את נושאו של המשפט, ובכך — גם את משמעות המשפט. את המשפט 'נרפא נגע הצרעת מן הצרוע' (ויק' יד, ג) הוא מסרס ל'נרפא הצרוע מנגע הצרעת', וגם כזה הוא משנה את נושא המשפט. יש סירוס המשפט נשען על משמעות מסוימת לאחת ממלותיו: את המשפט 'ותשקמו בדמעות שלישי' (תה' פ, ו) הוא מציע לסרס ל'ותשקמו דמעות בשלישי', ובהעברת אות-היחס ב"ת מן 'בדמעות' אל 'שלישי' הוא משנה את מבנהו התחבירי של המשפט, על בסיס הבנת 'שלישי' כשם למידה מסוימת. לפעמים, הסירוס נשען גם על הבנת אחד המרכיבים במשפט בדרך בלתי רגילה, כמו בדוגמה של 'ועוללתי בעפר קרני' (אי' טז, טו). כאן הוא מקדים לומר, שהבי"ת של 'בעפר' היא במשמעות של 'על', ולאחר מכן הוא מציע לסרס את הפסוק כך: 'ועוללתי (=והעליתי) העפר על ראשי'.

בחלק השני הזה, של פרק ל"א באללמע, הוא מביא כעשרים וחמש דוגמאות¹² ל'מן

11. בראש פרק ל"ב ('מן המוקדם והמאוחר') הוא אומר: "היא אלבאב מג'אנס ללבאב אלמתקדם לה ולד'ך אן אדכ'ל פי אחדהמא שי ממא דכ'ל [פין] צאחבה פלא צ'יר" — "שער זה דומה לשער הקודם לו; ולכן, אם יובא באחד מהם דבר ממה שבא בחברו, אין נזק". אנו מדגישים שוב, שדברים אלה אמר ריב"ג כדי לצאת מן הספק, אף על פי שמראש ברור, שהוא בדק כל פרט בקפדנות-יותר.

12. מקוצר היריעה לא נציין מראי-מקומות באללמע לדוגמאות המצויות בשני הפקדים הנדונים. נציין רק את המצויות במקומות אחרים בספר, את הנידונות בערכים שונים באצול, וכמובן, את מראי-המקומות של מובאות שיובאו בהמשך המאמר.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תרסד

ד"ר מערכי פרץ

ההיפוך, ואכן ככולן, חוץ מאחת, הסירוס משנה את מבנהו התחבירי ואת משמעותו של המשפט. הדוגמה היחידה, שככל הנראה אינה מתאימה לפרק הזה הוא 'עד דוד הגדיל' (שמ"א כ, מא) שהוא מסרסה ל'עד הגדיל דוד'. סירוס זה, מן ההיפוך, אינו נראה, שכן יש בו לא שינוי בתפקידן התחבירי של המלים, וככל הנראה גם לא שינוי במשמעות המלים של המשפט¹³.

גם בפרק ל"ב באללמע, המטפל ב'מן המוקדם והמאוחר', הרוב של כארבעים וחמש הדוגמאות המובאות בו מתאימות לכותרת הפרק, וכן להגדרה היסודית של כותרת זו. רוצה לומר, כי חוץ מן ההקדמה והאיחור, הסירוס אינו משנה את משמעות המשפט — כמוכנו כמות שהוא כתוב, וגם לא את מבנהו התחבירי, אלא הוא מסדר את המלים בדרך סבירה יותר מבחינות שונות. כך, למשל, הוא מציע לסרס את המשפט 'ישם את היס לחרבה ויבקעו המים' (שמ"י יד, כא) ל'ויבקעו המים וישם את היס לחרבה', וכל מה שנשתנה בסירוס הזה הוא סדר הפעולות בלבד.

גם בדוגמאות כגון 'אף אש צ'ריף תאכלם' (יש' כו, יא), שבסירוסו ל'אף צ'ריף תאכלם אש' נראה, שחל שינוי בתפקידן התחבירי של המלים, השינוי הזה אינו אלא לכאורה, מאחר שכוונת הכתוב — טרם הסירוס — היא זו המתקבלת לאחר סירוסו, והיא — לדעת ריב"ג — הכוונה היחידה שיש למשפט, טרם סירוסו כמו אחרי הסירוס. כלומר, ניתוחו התחבירי של משפט כגון זה הוא בעצם הניתוח הנכון והיחיד שיש למשפט, והצעת הסירוס אינה באה אלא להבטיח שסדר מלותיו יהיה כסדר המצוי, אעפ"י שגם ללא הצעת הסירוס המשפט מובן כמו שמוצע בסירוס. משום כך, הערותיו של באכר¹⁴ על בר' מא, יא ועל מב, לה בעניין זה אינן מדויקות: את המשפט 'איש כפתרון חלמו חלמנו' (בר' מא, יא) הביא ריב"ג בפרק על 'מן המוקדם והמאוחר' והציע לסרסו באחת משתי הדרכים הבאות: או כ'איש חלום כפתורנו חלמנו' או כ'איש חלום המושא: במקום 'פתרון' — 'חלום'. לאור זאת סובר באכר, שמקומה של דוגמה זאת הוא בפרק על 'מן ההיפוך'. וכך באשר לבר' מב, לה: את המשפט 'יהנה איש צרור כספו בשקר' מציע ריב"ג — בפרק 'מן המוקדם והמאוחר' — לסרס ל'יהנה צרור כסף איש בשקר'. לאור השוני שחל בסירוס מבחינה תחבירית (במקום 'איש' כנושא הרי בהצעה 'צרור כסף' הוא הנושא), מציע באכר (ובעניין זה גם וילנסקי¹⁵) לשייך דוגמה זאת לפרק על 'מן ההיפוך'. חוסר הדיוק בדבריו של באכר (ובעניין שני — גם בדבריו של וילנסקי) נובע מהגדרת דברי ריב"ג בדרך בלתי-נכונה, כי גם בעניין של 'איש כפתרון חלמו חלמנו' וגם בעניין של 'איש צרור כספו בשקר' השינוי בתפקידן התחבירי של המלים אינו אלא לכאורה. בשניהם רק משמעות אחת נכונה תיתכן בכל אחד משני המשפטים והיא המוצעת בדרך הסירוס. משום כך יש לכל אחד מהפסוקים האלה ניתוח תחבירי אחד ויחיד — טרם הסירוס כמו אחרי הסירוס. מן הבחינה הזאת, ולמעשה, לא חל שום שינוי בתפקידן התחבירי של מלות

13. הש' וילנסקי ברקמה, עמ' שנת, הערה 1. נראה, שלא צדק באכר, מביאורי ריב"ג, עמ' 16, הערה 7, הטוען, כי זה שייך לקאטגוריה של העברת מלתייחס למקום המתאים כראוי למשמעות המשפט. אגב כך נעיר, שאת הדוגמה 'בעבור זה עשה ה' לי' (שמ"ג, ז) באכר, שם, משייכה ל'מן ההיפוך', ובצדק, כיוון שכאמור ב'מן ההיפוך' דברי ריב"ג אינם אלא הצעה, ובהצעתו אין הוא מונע אפשרויות אחרות להכנת הפסוק, ולא צדק וילנסקי (רקמה, עמ' שנג הערה 5), המעדיף לשייך את דוגמה זו ל'מן המוקדם והמאוחר', על פי הגדרתו לקאטגוריה הזאת.

14. באכר, מביאורי ריב"ג, עמ' 17, הערה 3.

15. וילנסקי ברקמה עמ' שס, הערה 10.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

לדרכו הפרשנית של ר' יונה אבן ג'נאה: 'הפוך' ו'מוקדם ומאוחר'] תרסה

המשפטים האלה¹⁶. בדרך זאת אפשר להבין דוגמאות נוספות שמוקדמן בפרק 'מן המוקדם והמאוחר' לכאורה אינו מתאים¹⁷.

אידיוק רציני יותר אפשר שקיים בהערותיהם של דרנבורג ווילנסקי על הפסוק 'על אף אויבי תשלח ידיך' שבתה' קלח, א. גם דרנבורג וגם ווילנסקי¹⁸ נוטים לומר שבהצעת הסירוס (= 'אף על אויבי') רוצה ריב"ג להימנע מפירוש של 'אף' במשמעות של 'כעס'¹⁹. אולם גם לפי הבאת הדוגמה הזאת בפרק המטפל ב'מן המוקדם והמאוחר', גם לפי מיקומה כדוגמה הראשונה (!) בפרק, וגם לפי הבאתה באצול, ערך 'אז', תחת ההגדרה של 'הקדמה ואיחור', נראה ברור, שלא העלה ריב"ג על דעתו כלל, שיש מקום לפרש בפסוקנו 'אף' במשמעות של 'כעס', ולא ראה אפשרות של ניתוח תחבירי שונה. גם ללא סירוס המשמעות של 'אף' כאן, לדעת ריב"ג, היא מלת-יתור, אך רק למען השמירה על סגנון מוקראי קבוע נאלץ הוא להציע סירוס.

בדרך זאת אפשר להבין גם דוגמאות נוספות: כך, למשל, בדבריו על 'פיץ ענן אורו' (אי' לז, יא), באצול, ערך 'פוען', הוא מפרש 'פיץ' במשמעות של 'פיץ' — זיבה והגרה, ומציע לראות את המשפט כמסורס (= 'פיץ אור עננו'). על דרך המוקדם והמאוחר. כפי שהוא רומז בערך זה, וביתר הבהרה בערך 'אור', המשמעות של 'אור' היא 'גשם'. לכאורה, שיוכה של הצעה זו ל'מן המוקדם והמאוחר' מוטעה הוא, והגדרתו הנכונה של הסירוס היא 'מן ההיפוך'²⁰, כי הסומך 'אור' נעשה נסמך, והנסמך 'ענן' נעשה סומך. אולם גם כזה השינוי התחבירי אינו אלא לכאורה, שכן לדעת ריב"ג המלה 'אור' יש לה כאן רק משמעות אחת, ומשום כך יש לפסוק רק משמעות אחת — טרם הסירוס כמו לאחריו — וניתוחו התחבירי הנכון של המשפט לא נשתנה, ואכן הוא 'מן המוקדם והמאוחר'.

גם באותן דוגמאות שהוא מציע בהן שתי דרכים, אחת בדרך הסירוס — מן המוקדם והמאוחר, ואחת בלעדיו, השינוי שחל מן הבחינה התחבירית בעקבות הסירוס הוא רק לכאורה. כל זאת, מפני שהדרך האלטרנטיבית — שאינה מצריכה סירוס — מאלצת את הפרשן לעשות "תיקון" כלשהו בכתוב כמות שהוא. כך, למשל, את המשפט 'מחץ מתנים קמיו' (דב' לג, יא) הוא מציע לסרס ל'מחץ קמיו מתנים', כאפשרות ראשונה. לאחר מכן הוא נותן את הבנת המשפט על פי סדר מלותיו, אך עם ראיית המ"ם הסופית של 'מתנים' כמיותרת: 'מחץ מתני קמיו'. רוצה לומר, הפסוק כמות שהוא מצריך סירוס, אך אם רצית להימנע מסירוס, עליך לבצע "תיקון" מסוים. בדרך דומה גם בדוגמה הבאה: את הפסוק 'ויחפרו כל מצרים סביבות היאור מים לשותות' (שמ' ז, כד) הוא מציע לסרס ל'ויחפרו כל מצרים סביבות היאור לשותות מים', ועם זה הוא מציע גם לראות את הפסוק כמקרא קצר:

16. הפליאה על וילנסקי רבה יותר מאשר על באכר, כי מה ראה וילנסקי להזכיר את הדוגמה השנייה, ולא את הראשונה, אם לא נאמר, ששיקולו — כדוגמה הראשונה — היה דומה לשיקולנו?

17. כדוגמה נוספת נזכיר את 'לוטש כל חורש נחשת וברזל' (בר' ד, כב). דוגמה זאת, המובאת בפרק על 'מן המוקדם והמאוחר', באכר (מביאורי ריב"ג, עמ' 16, הערה 8) משייכה לפרק על 'מן ההיפוך', וגם כזה לא דק. הצעת ריב"ג לסרס ל'כל לוטש וחורש נחשת וברזל' קשורה גם בהצעתו לראות חסרון 'אבי' לפני 'כל' — כדוגמת שני הפסוקים שקדמו לפסוקנו. בראייה כזאת רק משמעות אחת וניתוח אחד ייתכנו במשפט הנידון, ומן הבחינה הזאת אין למעשה שום שינוי לא בתפקיד התחבירי של מלותיו ולא במשמעות.

18. ראה: J. & H. Derenbourg (eds.), *Opuscles et traités d'Abou'lwalid Merwan Ibn Djanah*, Paris: 1880, p. CII, n. 1.

19. במשמעות של 'כעס' מפרשים ת"י, רס"ג (תהלים עם תרגום ופירוש, מהדרת י" קאפח, ירושלים תשכ"ו), ראב"ע ורד"ק על אתר. ראב"ע אף מביא את פירוש אבן ג'יקטילה (הסובר כריב"ג) ומתנגד לו.

20. כך באכר, מביאורי ריב"ג, עמ' 16, הערה 8, וגם כזה הוא לא דייק, וראה בהמשך הדברים.

ייחפרו כל מצרים סביבות היאור להוציא מים לשתות'. כלומר, אם בכל זאת אתה נוטה להימנע מסירוס הכתוב, עליך להבינו כמקרא קצר²¹.

ריב"ג הבחין היטב בין שני המונחים ובין שתי ההגדרות; ואף על פי שהתנצל בראש פרק ל"ב, ההתנצלות נועדה למנוע אותו משגיאות, ומלכתחילה הוא נזהר זהירות מרבית מלערכב את שתי הקאטגוריות.

ולמרות ההבחנה הדהקה שעשה ריב"ג, אחדים מהחכמים שבאו אחריו לא דקדקו כל כך: כבר ר' יהודה אבן כלעם לא דייק בשימוש המונחים 'מן ההיפוך' ו'מן המוקדם והמאוחר'. בכל פירושו המצויים כידינו²² רק בשלושה מקומות הוא משתמש במונח 'קדם ואחר': בפירושו לדב' י, א; יש' לד, טו; שם סד, א. בשני מקומות אחרים היה צפוי שישתמש במונח הזה, אך למרכה ההפתעה הוא משתמש במונח האחר — 'מן ההיפוך': בפירושו ליש' כח, יז ולהו' יד, ג. במונח הזה — 'מן ההיפוך' — הוא משתמש, כאשר אכן הדוגמה הולמת את המונח, כמו בפירושו ליש' ה, יא וליר' ה, ז. לשתי הקאטגוריות — גם בדוגמאות השייכות ל'מן ההיפוך' וגם לאלה השייכות ל'מן המוקדם והמאוחר' — הוא מסתפק על הרוב במונח 'אלתקדיר' (=השיעור) או 'תקדירה' (=שיעורו), בלא לציין, לאיזו משתי הקאטגוריות שייכת הדוגמה הנידונה. כך, למשל, בפירושו ליש' ב, יא — דוגמה השייכת ל'מן ההיפוך' ובפירושו לדב' טו, כ; כח, כט; יש' ה, כד; כו, יא; יר' לג, כ; הו' ה, ב — דוגמאות השייכות ל'מן המוקדם והמאוחר'.

בפירושו ליש' לב, יג הוא מתבטא במלה 'יריד' (=רוצה לומר) בדוגמה השייכת לקאטגוריה של 'מן ההיפוך', ובפירושו ליש' יג, יח הוא מנתח את המשפט בכיוון הסירוס, בלי לציין לאיזו קאטגוריה הוא שייך, אעפ"י שהעניין מתפרש בדרך 'המוקדם והמאוחר'. אולי נוכל לומר, שהימנעותו המפורשת משימוש במונח מסוים נבעה מטעמי קיצור — כי העיקר הוא ההצעה לסירוס, ולא הקאטגוריה, אך לא נוכל להסביר את המקומות, שבהם הוא השתמש במונח בלתי-מתאים אלא בהנחה, שכבר כימיו ההבחנה בין שני המונחים ובין שתי הדרכים טושטשה במקצת.

21. בדרך זאת יש להבין גם במקומות אחרים, כגון דבריו על 'עד בליעל יליץ משפט' (מש' יט, כח). באצול ערך 'לויץ' הוא מציע תחילה לנתח: 'עד בליעל' — נושא, 'יליץ משפט' — נושא, במשמעות שעד בליעל דרכו לטעון טענות, שיצא זכאי במשפטו, שיליץ על אשמתו. לאחר מכן, הוא מציע: 'יליץ משפט' — נושא, 'עד בליעל' — נושא, במוכן שמי שמליץ במשפט, דהיינו, מי שמטה את המשפט בתחבולות, נחשב כעד בליעל. את ההצעה השנייה הוא מגדיר כסירוס על דרך 'המוקדם והמאוחר'. ולכאורה, מקומה של דוגמה זו הוא דווקא ב'מן ההיפוך'. אולם הואיל ולדעת ריב"ג המלה 'משפט' בפסוק הזה מצביעה כבירור על כך, שהמדובר כאן בשופט (ולא בעדים!), הרי ניתוחו שלאחר הסירוס הוא בעצם הניתוח הראוי, ודווקא הפירוש האחר (המוכח ראשון בדברי ריב"ג) הוא החורג, שהרי על-ידי אתה נותן ל'משפט' משמעות בלתי-מצויה, משמעות של אשם וכיוצא בו. אמור מעתה, שהמוכן הנכון של פסוק כלשהו הוא הקובע את משמעותו. ואף אם לשם הבנתו נאלץ הפרשן לסרסו, הרי סירוסו הוא בעצם המכנה הנכון שלו. וגם אם מבחינה תחבירית חל בו שינוי, הרי זה שינוי לכאורה בלבד, ומשום כך הוא נכנס תחת ההגדרה של מוקדם ומאוחר.

בדרך זאת אפשר להסביר דוגמאות אחרות המובאות בפרק 'מן המוקדם והמאוחר'. כגון יר' לג, כ, דב' כח, כד; במ' לא, כח; יד' יא, טז; כו' מא, נו; כד, סד — סה; וכן כל משפט אחר המובא בקאטגוריה זאת, ולכאורה חל שינוי תחבירי בתפקידי איבריו.

22. על פירושי אבן כלעם המצויים כידינו, ראה מאמרי 'תרומת ר' אבן כלעם לפרשנות מקרא פילולוגית בספרד', בד"אילן כ — כא (תשמ"ג), עמ' 152, הערה 6. לבדיקת פירושו הנוכחים להלן השתמשתי במהדורות הבאות: במדבר ודברים, מהדורת מ' פרץ, רמת-גן תשל"ל (מהדורת שכפול); ישעיה, מהדורת י' דרנבורג, פריס 1892; ירמיה, מהדורת י' איוראילסאהן, קיוב תרס"ט; תרי"עשר, מהדורת ש' פונזנסקי, פילדלפיה 1924.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

לדרכו הפרשנית של ר' יונה אבן ג'נאח: 'הפוך' ו'מוקדם ומאוחר'] תרסז

בדומה לכך — גם אצל ראב"ע: כבר באכר העיר על כך פעמיים²³, שראב"ע לא תמיד קדק בנקיטת המונח המתאים במקום הנכון. לפעמים הוא משתמש באופן מתאים בשרש 'הפך', כגון בפירושו הארוך לשם' יג, ח; ויק' יד; תה' קד, ו, אך בדרך בלתי-מתאימה (במקום 'קדם ואחר') בפירושו לבר' מא, נז; ויק' ד, כב; עמ' ט, יב; תה' ד, ח. במונח 'קדם ואחר' — באופן מתאים — הוא משתמש במקומות מעטים בלבד, כגון בפירושו לבר' מט, כג וויק' א, ב. לשתי הקאטגוריות הוא משתמש לפעמים במונח 'דבק', כגון בפירושו למל' ג, יז לתה' יז, ז, או סתם ללא כל מונח, כמו בפירושו לבר' כה, כה; ל, לג; בארוך לשם' יד, ל; תה' יח, מא.

בדרך דומה הלך גם רד"ק בפירושו, ובספר 'מכלול' הוא אף כלל את שתי הקאטגוריות כאילו הן קאטגוריה אחת. בפירושו על הרוב הוא משתמש בשרש 'הפך' לשתי הקאטגוריות, כמו, למשל, בפירושו לבר' מא, נז²⁴; יר' יז, ג; הר' יד, ג; עמ' ה, טז; ותה' פ, ו. באופן נדיר הוא משתמש במונח 'מוקדם ומאוחר', כמו בפירושו להר' ח, ב. לפעמים הוא משתמש במונח 'דבק', כמו בפירושו לשם"א ג, ג, ושם"ב טו, יט, ולפעמים הוא מציע את הסירוס ללא שום מונח לציון הדרך, כמו בפירושו למל"ב ט, ל (בקאטגוריה של 'מן ההיפוך') וליש' כט, כב (בקאטגוריה של 'מוקדם ומאוחר').

בה'מכלול'²⁵ רד"ק מביא רשימה של כחמישים דוגמאות של מקראות מסורסים, והוא מכניסן בקאטגוריה אחת, שעיקרה: חוסר הקפתם של העברים "בסידור התיבות זו לפני זו".

הגדיל לעשות מכולם פרופיאט דוראן²⁶, אשר הביא את שתי הקאטגוריות של ריב"ג במסגרת אחת, במסגרת 'הקדמה' ו'איחור', ולא עוד, אלא שהוא כלל בזה גם מה שריב"ג מביא כפרק נפרד, פרק ל"ג באללמע.

סקירה קצרה זאת יש בה כדי להצביע על כך, שאותה הפרדה קאטגורית, שמביא ריב"ג בפרקיו שבאללמע ובשימושו בערכים שונים באצול, לא נשמרה כדבעי בידי הבאים אחריו — גם אלה שהלכו בדרכו, כאבן בלעם, וגם אלה שלא תמיד הסכימו לה, כראב"ע. ייתכן, שחוסר הבחנה בין המונחים גרם בלבול מסוים אצל החכמים שלאחריו ואף אצל חוקריו, כפי שבא לידי ביטוי בדברינו לעיל.

המניעים

בטרם נטפל במניעיו של ריב"ג בהפעלת האמצעי 'סירוס מקרא' ובהדגמתם, נדגיש את שתי הנקודות הבאות:

א. כמו בפרקים אחרים באללמע, גם בשני הפרקים הנידונים כאן נוהג ריב"ג לנמק רק מקצת הדוגמאות המובאות. נימוקים מעטים אלה באים, ללא ספק, ללמד על הדוגמאות האחרות שאינן מנומקות. קרוב לוודאי, שהחלק המנומק מכיל את הדוגמאות שאינן מובנות מאליהן.

ב. בראשית הפרק על 'מן ההיפוך' אומר ריב"ג את המשפט החשוב הבא: "...לאן אלכלאם אד'א לם ידכ'לה לבס ג'אז פינה] אלקלב וגירה" — "...כי הדברים, כאשר אין בהם חוסר-בהירות, ייתכן בהם ההפך וזולתו". במלים אחרות, המקרא חפשי לומר את דבריו

23. באכר, ראב"ע המדקדק, עמ' 120, הערה 4; מביאורי ריב"ג, עמ' 17, הערה 3.

24. פירושי רבי דוד קמחי (רד"ק) על התורה, מהדורת מ' קמלר, ירושלים תשל"ל.

25. ספר מכלול, עט ע"ב — צא ע"א. 26. מעשה אפור, עמ' 159 — 162.

גם בדרך בלתי-רגילה, כל עוד דבריו מובנים כבדרך רגילה²⁷. משפט זה בפני ריב"ג בא בוודאי גם לענות על השאלה בדבר היתכנותו של "עיקום" כתובים, וכן לפטור את מחברנו מלהיזקק לנושא הגבולות של ראיית פסוק מסוים כמסורס או כסדרו. מכל מקום ברור מכאן, שברקע המשפט הזה גילה לנו ריב"ג, שגם בתקופתו לא פסק הוויכוח בהחלת אמצעים פרשניים מסוימים להבנת המקרא. כגון זה העומד במרכז דיונונו. ואכן, אף כי ההצעות לסירוס של חלק ניכר מן הדוגמאות נשענות על בסיסים מתקבלים על הדעת, וניתנות להבנה בדרך זאת מכוח נתונים אובייקטיביים — כגון ידע מקראי, ההקשר של הכתוב והידע התחבירי, הרי המניעים לחלק אחר של הדוגמאות נוטים להיות סובייקטיביים. כך, למשל, בדוגמאות, שסירוסן נובע מנימוקים פרשניים, המניע לסירוס יכול להיעלם עם פירוש המלים הנוגעות בדבר בדרך אחרת. הדבר הנכון גם בדוגמאות הנשענות על נימוקים הגיוניים — שקצתן נשענות על הגיונו של הפרשן, אף כי ההיגיון המשמש בסיס לסירוס הוא ע"פ רוב ההיגיון הפשוט והמתקבל על דעת הכל. בדברינו על המניעים נביא דוגמאות מן אללמע ומן אצול, ונעיר את הערותינו במידת הצורך.

א. ידע מקראי

מכל הדוגמאות המצויות בשני הפרקים שבאללמע ובערכים שונים באצול רק שתיים נשענות כנראה על הידע המקראי, ורק אחת מהן עם נימוק מפורש. בדבריו על המשפט 'על הרים יעמדו מים' (תה' קד, ו) הוא מציע להפוך בו את הסדר כך: 'על מים יעמדו הרים'. נימוקו המפורש לסירוס המוצע הוא²⁸ "כמא קיל לרוקע הארץ על המים" — "כאשר נאמר 'לרוקע הארץ על המים' (תה' קלו, ו)". כלומר, מתוך ספר תהלים עצמו ברור, שבכל מה שנוגע לבריאה, ההרים הם שעומדים על המים, ולא להפך²⁹ על ידי הסירוס נושא המשפט משתנה.

בהתייחסו לפסוק משמ"א ג, ג "ונר אלקים טרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל ה' אשר שם ארון אלקים" אומר ריב"ג, כנראה, בהישענו על ידע מקראי³⁰, שמשפטו: 'ונר אלקים טרם יכבה בהיכל ה' אשר שם ארון אלקים ושמואל שוכב'. בהצעה הבלתי-מנומקת הזאת הוא מניח, כי כל קורא יודע, שאין להבין את הפסוק על פי סדר מלותיו³¹. הידע המקראי מאיץ את הקורא לתאם בין הפסוקים ולהבינם בדרך הנכונה, ולענייננו — בדרך של מקרא מסורס.

27. הש' דברי ראב"ע בפירושו לתה' קיב, ה: "כי הכל נכון בלשונינו", ורד"ק במכלול פט ע"ב: "וזה עשו בדבר שאין לטעות בו ולומר הפוך הסברה הנכונה".

28. אללמע עמ' 339, והש' רקמה עמ' שנו.

29. גם ריב"ג, כמו ראב"ע בדבריו על אתר (ראה את הדברים בתחילת המאמר), ידע, שישנם מים על ההרים, אך כיון שכאן — לדעת ריב"ג — מדובר על בריאת העולם, העדיף לפרש את פסוקנו כמתואר במזמור קלו, ו.

30. הש' ויק' כד, ג; דב' יח, ה.

31. צריך להעיר, כי פסוק זה מובא בל"ב מידות דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, במידה לב, וריב"ג אינו מזכיר בדייתא זו לאורך כל שני הפרקים הנידונים כאן, אף שיש להניח שהכיד אותה וכן את דברי חז"ל הנוגעים לפסוק זה כבקידושין עז ע"ב. דברים אלה יש להם נגיעה למחלוקת בדבר מחברותן של ל"ב מידות. לענין זה, ראה מ' צוקר, 'לפתרון בעית ל"ב מידות ו"משנת רבי אליעזר", בתוך: (1954) 23 PAAJR, עמ' א — יט; וכן א' גרינבאום (מהדיר), פירוש התורה לרב שמואל בן חפני גאון, ירושלים תשל"ט, עמ' 94 — 95). יש להוסיף, כי ניתן להבין פסוק זה כסדרו אך בהבנת הבי"ת של 'בהיכל' במשמעות של 'על-ידי', כפירוש ריב"ג על אתר, אך ריב"ג ודאי לא העלה את האפשרות הזאת על דעתו. ואף זאת:

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

לדרכו הפרשנית של ר' יונה אבן ג'נאח: 'הפוך' ו'מוקדם ומאוחר' [תרס"ט]

ב. נימוקים הקשריים

במסגרת הנימוקים ההקשריים אפשר לראות שני כיוונים: ההקשר בפסוק וההקשר בעניין. כדוגמה שבה ההקשר בפסוק מהווה בסיס יכול לשמש יש' ה, יא. על המלים 'יין ידליקם' ריב"ג אומר³²: "אלוה' יין ידליקו" — המשפט: "יין ידליקו", ומנמק: "עלי מעני שכר ירדפו" — "על עניין 'שכר ירדפו'³³. התקבולת גורמת לסירוס המשפט, ובכך לשינוי הנושא והמושא.

כדוגמה להקשר בעניין אפשר לציין מל"א יז, יד. את המשפט 'כד הקמח לא תכלה וצפחת השמן לא תחסר' הוא מסרס ל'קמח הכד לא יכלה ושמן הצפחת לא יחסר'. כל זאת — כי בהקשר הענייני מדובר על הקמח ועל השמן, ולא על הכד והצפחת.

ברוב המקומות, שהסירוס בהם נובע מנימוקים הקשריים, מדובר בהקשר הענייני, עניין קרוב ועניין רחוק. כדוגמאות האלה על הרוב אין ריב"ג מנמק את הסירוס, אף כי לפעמים הוא עושה זאת. כך בדבריו על במ' ל, ח 'ושמע אישה ביום שמעו והחריש לה' הוא מציע לסרס ל'ושמע אישה והחריש לה ביום שמעו', ומנמק³⁴ "כמא קיל הקים אותם כי החריש לה ביום שמעו" — "כאשר נאמר 'הקים אותם כי החריש לה ביום שמעו' (שם שם, טו)"³⁵. הוא הדין גם בדבריו על תה' לו, ג: את המשפטים 'שכן ארץ ורעה אמונה' הוא מסרס ל'רעה אמונה ושכן ארץ', ומנמק³⁶ "כמא קיל סור מרע ועשה טוב ושכון לעולם" — "כאשר נאמר 'סור מרע ועשה טוב ושכון לעולם' (שם שם, כז)".

אולם דוגמאות רבות, שהמניע לסירוסן הוא ההקשר, מובאות ללא שום נימוק, בהניחו, כי הקורא יבין בלא עזרתו של המציע. והרי דוגמאות: בדבריו על בר' מא, יא — 'איש כפתרון חלמו חלמו' הוא מציע לסרסו: 'איש חלום כפתרונו חלמו'. המניע לכך נראה ברור: אף לא אחד מהשרים חלם את הפתרון, אלא את החלום בלבד, ומשום כך נזקקו ליוסף. לשון אחר: ההקשר — אף שנימוק זה לא צוין בדברי ריב"ג — מראה, שדברי השרים לפרעה מכוונים לחלום, ולא לפתרונו, והמלה 'כפתרון' באה לציין את ייחוד חלמו של השר האחד לעומת חלמו של השר האחר.

בדומה לכך בדבריו על בר' מא, נז. הפסוק 'וכל הארץ באו מצרימה לשבר אל יוסף' ודאי אינו בא לומר, שהבאים מצרימה מכרו שבר ליוסף. גם כאן ברור, שהמניע של ריב"ג הוא ההקשר, ולא היה צורך להזכירו במפורש.

בשני אלה נראה, שההקשר הוא המניע להבנת הכתובים בדרך הסירוס, ובשניהם לא מצא

לכאורה מקומה של דוגמה זאת הוא בפרק 'מן ההיפוך', שהרי בסירוסו של הפסוק חל שינוי בתפקיד התחביר של כמה ממלותיו. אולם הואיל וריב"ג מניח, שניתוחו הנכון של המשפט טרם סירוסו הוא כמו זה שלאחר סירוסו — כי זאת האפשרות היחידה והנכונה לדעתו, הרי שלא חל כאן שום שינוי תחבירי.

32. אללמע, עמ' 340; הש' רקמה, עמ' שנו.

33. בדומה לזה באצול ערך 'דלק'. נראה, שגם הסירוס של 'ותשקמו בדמעות שלישי' (תה' פ, ו) ל'ותשקמו דמעות בשלישי' הושפע מן הצלע 'ביום שמעו' כבלתי-מצויות במקומן הנכון, ומקומה של הדוגמה הזאת בפרק 'מן שלישי' כשם של מידה, ולא כשלישי מן השלם.

34. אללמע, עמ' 344; הש' רקמה, עמ' שסא.

35. ונראית דעתו של וילנסקי (רקמה, עמ' שסא, הערה 1), שבאופן עצמאי, כלומר ללא המניע ההקשרי שצוין, ראה ריב"ג את המלים 'ביום שמעו' כבלתי-מצויות במקומן הנכון, ומקומה של הדוגמה הזאת בפרק 'מן המוקדם והמאוחר' יוכיח. ההוכחה המובאת מפסוק טו באה לבסס את ההבנה, שאם החריש לה ביום שמעו, שוב לא יוכל להפד את נדריה.

36. אללמע עמ' 344; הש' רקמה עמ' שסא.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תרע

ד"ר מערבי פרץ

מקום להצביע במלים מפורשות על המניע. וכך הוא נוהג גם במקומות אחרים לא-מעטים³⁷, שהמניע בהם הוא ההקשר — בפסוק ובעניין.

ג. נימוקים תחביריים

מכל הדוגמאות המובאות בשני הפרקים באללמע ובערכים שונים באצול רק שתיים נראות כמבוססות על מניעים תחביריים, שהידע התחבירי הוא הגורם לקורא לראות את הפסוק כמסורס.

בדבריו על 'וחצים מחזיקים והרמחים המגנים' (נחמיה ד, י) ריב"ג אומר, שצריך לסרס ל'וחצים מחזיקים המגנים והרמחים', בנימוק³⁸ "לאן אלמעטוף תאל ללמעטוף עליה" — "כי העטוף בא אחרי העטוף עליו", וכיון ש'והרמחים' באה עם ו'יו החיבור, הרי שהיא צריכה לבוא אחרי 'המגנים', שאליה היא מחוברת.

חריגה תחבירית אחרת, שכתוצאה ממנה באה ההצעה לסירוס, מצויה, לדעת ריב"ג, במשפט 'עיני גבהות אדם שפל' (יש' ב, יא). לדעתו, יש לסרס את המשפט כך: 'גבהות עיני אדם שפל', בהיות 'גבהות' שם-עצם זכרי (בלשון יחיד)³⁹, ומתאים לו פועל בצורת יחיד. כך פתר את בעיית חוסר ההתאם שבין 'עיני' לבין 'שפל' בפסוק כמות שהוא. הבעיה בכל אחת משתי הדוגמאות האלה נבעה מן החריגה התחבירית, וההצעה לסירוס באה לתאם בין הכתוב הנידון לבין הידע התחבירי.

ה. נימוקים סגנוניים

כידוע, רבה היא רגישותו של ריב"ג לסגנון המקראי, ולא מעטים הפרקים בספרו 'אללמע' העוסקים בעניין זה⁴⁰. בעצם אפשר לומר, כי שני הפרקים שבאללמע הנידונים בזה במהותם הם פרקים הקשורים בתורת הסגנון, ובמיוחד הפרק הנושא את הכותרת 'מן המוקדם

37. כך באללמע. בפרק 'מן ההיפוך': שמ' ל, יג: 'כל העובר על הפקורים' — 'כל העוברים עליו הפקורים'; יש' לב, יג: 'על אדמת עמי קרן שמיר תעלה' — 'על אדמת עמי אשר תעלה קרן ושמיר'; ויתכן גם ויק' יז, יד: 'כי נפש כל בשר רמו כנפשו הוא' — 'כי נפש כל בשר כדמו הוא'; אף כי אפשר לומר שהנימוק כאן הוא ההיגיון. כן הדבר באללמע בפרק 'מן המוקדם והמאוחר': ויק' טז, יא: 'והקריב אהרן את פר החטאת אשר לו וכפר בעדו וכעד ביתו ושחט את פר החטאת אשר לו' — 'והקריב אהרן את פר החטאת אשר לו ושחטו וכפרו בעדו ובער ביתו'; שמ"א יד, לה: 'אותו החל לבנות מזבח לה' — 'אותו מזבח החל לבנות לה'; יר' לג, כ: 'אם תפרו את בריתי היום ואת בריתי הלילה' — 'אם תפרו בריתי את היום ואת הלילה'; וייתכן שיש לצרף לכאן גם את שלושת המקראות הבאים, אף כי אפשר לומר שהנימוק כאן הוא הסגנון: בר' ה, כב: 'לוטש כל חורש נחשת וברזל' — '[אבין] כל לוטש וחורש נחשת וברזל'; שמ"א כד, כ: 'זה' ישלמך טובה תחת היום הזה אשר עשית לי' — 'זה' ישלמך טובה תחת אשר עשית לי היום הזה'; אי' טז, יח: 'אשר חכמים יגידו ולא אחדו מאבותם' — 'אשר חכמים יגידו מאבותם ולא אחדו'. מניע זה, ההקשר, קיים גם בדבריו על פסוקים מסוימים באצול: בערך 'עוג' הוא מפרש את 'בחנפי לעגי מעוג' (תה' לה, טז) כ'בחנפי עוגי לעג', וכן בשלושת המקראות הבאים — אף כי אפשר שהנימוק כאן הוא פרשני: בערך 'אז', הפסוק 'כי אז מבקר נעלה העם איש מאחרי אחיו' (שמ"ב ב, כז) מסורס ל'כי אז מבקר [לא] נעלה העם איש מאחרי אחיו', וכן הפסוק 'ידעת כי אז תולד ומספר ימך רבים' (אי' לח, כא) מסורס ל'ידעת אז כי תולד ומספר ימך רבים'. בערך 'עצב', הפסוק 'המבלעדי אנשינו עשינו לה כננים להעציבה והסך לה נסכים' (יר' מד, יט) מסורס ל'המבלעדי אנשינו עשינו לה כננים והסך לה נסכים להעציבה'.

38. אללמע, עמ' 342; הש' רקמה, עמ' שנט.

39. על פי אללמע, עמ' 221; הש' רקמה, עמ' רלט.

40. כך, למשל, פרק כה (כד) — 'מה ששמשו בו בחסרון'; פרק כז (כה) — 'ממה שהוסף בו לנחץ ממה שאין צורך בדברים אליו'; פרק כז (כו) — 'ממה שנשנה לצורך או דומה לצורך'.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

לדרכו הפרשנית של ר' יונה אבן ג'נאח: 'הפוך' ו'מוקדם ומאוחר']תרעא

והמאוחר; גם המשפט 'אן אלתקדים ואלתאכיר כת"ר פי כלמהם' — 'שההקדמה והאיחור רבים בדבריהם', שבראש פרק זה, יש בו כדי להבליט נקודה זאת. ואכן, רבות הן הדוגמאות בשני הפרקים הנידונים כאן, שסירוסן נבע ממניעים סגנוניים, וכלהלן:

1. הקדמת מלת-יחס למלת-זיתור

בדבריו על 'על אף אויבי תשלח ידיך' (תה' קלח, ז) מציע ריב"ג לסרו ולקרוא 'אף על אויבי תשלח ידיך'. בסירוס זה, הבא בפרק 'מן המוקדם והמאוחר'⁴¹, סדר המיליות 'על' ו'אף' נשמר כנהוג במקרא. וחשוב להדגיש, כי מכל מקום המלה 'אף' כאן היא מלת-זיתור, ולא עלה על דעתו של ריב"ג להבין אותה במשמעות של 'כעס'.

2. הקדמת סומך לנסמך

את המלים 'בכור כל' במשפט 'תחת פטרת כל רחם בכור כל מבני ישראל' (במ' ח, טז) הוא מציע להפוך ל'כל בכור'. בדרך זאת מלים אלה הן תמורה למלים 'פטרת כל רחם', וכאילו כתוב 'תחת כל בכור מבני ישראל'. בסירוס הזה הנסמך בא לפני הסומך, כנהוג בסגנון המקראי.

נראה, שזהו המניע גם בשני המקראות הבאים: את המשפט 'והנה איש צרור כספו בשקו' (בר' מב, לה) הוא מסדר כך: 'והנה צרור כסף איש בשקו'. סידור זה יש בו העדפת מבנה של נסמך וסומך ממבנה של משפט ייחוד — כמות שהוא לפנינו, אף על פי שמכל מקום כוונת הכתוב ברורה היא. כן הדבר בהצעתו למשפט 'לוטש כל חורש נחשת וברזל' (בר' ד, כב), ששיעורו, לדעתו, 'כל לוטש וחורש נחשת וברזל', עם ההוספה של המלה 'אבי' לפניו, כמו שנאמר בשני הפסוקים הקודמים לו. אפשר, שהצורך בהוספת המלה 'אבי', עם הסירוס, נוצר עקב ההקשר.

3. הקדמת המתאר למתואר

בדבריו על 'אחד נפש מחמש מאות' (במ' לא, כח) הוא מציע, שמשפטו 'נפש אחד מחמש מאות' הצעה זאת, הבאה לסדר את הצירוף בדרך הרגילה במקרא — שהמתאר בא אחרי המתואר — מתבארת במקום אחר באללמע⁴². לפי דבריו שם, הצירוף כמות שהוא עושה את 'נפש' תמורה ל'אחד'. בהצעה הנוכחית 'אחד' הוא לוואי מתאר ל'נפש'⁴³, וריב"ג מעדיף כאן יותר את הניתוח הזה.

נראה, שזהו המניע גם להצעתו אודות המלים 'זית רענן יפה פרי תואר' (יר' יא, טז), ולפי זה הסדר הוא: 'זית רענן פרי יפה תואר'.

4. הקדמת נושא שמני לנושא

למשפט 'אשר יאמר כי הוא זה' (שמ' כב, ח) ריב"ג מציע את הסדר הזה: 'אשר יאמר כי זה הוא ונימוקו'⁴⁴: "והו ישיר אלי מא יד'כרה מן נפס אלדעו אי אן הד'א [הו] מא אטאלכה

41. הש' באצול ערך 'אד', בסופו.

42. ראה אללמע, עמ' 376 (רקמה, עמ' שצ — שצא).

43. מוכן מאליו, שסיווגו של כאכר, מביאורי ריב"ג, עמ' 18, הערה 5, את הדוגמה הזאת וכן הדוגמה של יר' יא, טז (הבא מיד לאחר מכן) ב'הקדמת התמורה לפני השם' אינו מדוייק.

44. ראה אללמע, עמ' 342 (הש' רקמה, עמ' שנט).

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תרעכ]

ד"ר מערבי פריץ

כה" — "והוא רומז למה שהזכירו בעצם הטענה, כלומר, כי זה הוא מה שאתבענו בו". במלים אחרות, כיון שלדעת ריב"ג המשפט 'כי הוא זה' נאמר מפי התובע, המפקיד, הרי המלים האלה צריכות להתייחס לטענה שהועלתה לפני כן מפי המפקיד עצמו, לאמר, זה הוא הדבר שבו אני תובע את השומר. משום כך, המלה 'זה' היא הנושא במשפט, והיא צריכה לבוא לפני הנשוא השמני 'הוא'⁴⁵.

נראה, שזהו המניע גם לדוגמה המובאה באצול, ערך 'לוץ'. בדבריו על המשפט 'עד בליעל יליץ משפט' (מש' יט, כח) ריב"ג מציע את הסדר הבא: 'יליץ משפט עד בליעל', במשמעות שמי שמנסה להיות מליץ במשפט בדרך בלתי-ישרה, והכוונה לשופט, הריהו נחשב כעד בליעל. בהצעה הזאת המלים 'עד בליעל', שהן נשוא שמני לנושא 'יליץ משפט', מועברות מקומן.

5. הקדמת הנושא לנשוא פועלי במשפט הפותח במשלים

את המשפט 'הלא ראית מה העם הזה הברו לאמר' (יר' לג, כד) הוא מסדר כך: 'הלא ראית מה דבר העם הזה לאמר'. סירוס זה נובע מכך, שהמשפט הטפל הוא בעצם משפט שאלה, הפותח ב'מה', שהיא בעלת תפקיד של משלים במשפט; ולאור זאת, עדיף שלאחרי 'מה' יבוא הנשוא הפועלי, ולא הנושא.

6. הקדמת תיאור הפועל לפועל

בדבריו על 'מי יתן בספר ויוחקו' (אי' יט, כג) משער ריב"ג, שסדרו של המשפט הוא: 'מי יתן ויוחקו בספר', ובוודאי המניע כאן הוא סגנוני, שבמשפט הוקדם תואר-הפועל, 'בספר' לפועל 'ויוחקו' שבא לתארו. וכן הדבר בשמ"א כד, כ, שהמשפט 'זה' ישלמך טובה תחת היום הזה אשר עשית לי' מסורס כך: 'זה' ישלמך טובה תחת אשר עשית לי היום הזה'⁴⁶.

7. הקדמת המושא לנשוא

על הפסוק 'ויחפשו כל מצרים סביבות היאור מים לשתות' (שמ' ז, כד) הוא מציע לראות את סדרו כך: 'ויחפרו כל מצרים סביבות היאור לשתות מים'. סידור זה שם את 'לשתות', המשמשת לנשוא במשפט התכליתי, לפני 'מים', המשמשת לה כמושא. זאת בנוסף לנימוק של ריב"ג עצמו לסירוס, שהוא במסגרת הסבירות ההגיונית⁴⁷: "לאן אלמא לא יחפרו" — "כי המים לא יחפרו".

8. הקדמת מושא שני למושא ראשון

בדבריו על 'ותהי להשאות גלים נצים ערים בצורות' (יש' לז, כו) הוא מציע את הסירוס: 'ותהי להשאות ערים בצורות גלים נצים'. בהצעה הזאת הוא אומר בעצם, שהמלים 'ערים

45. בדרך זו נראה, שאין מקום להתלבטותו של וילנסקי ברקמה (עמ' תרסג), המתייחס לעמ' שנט, הערה 3). קרוב לוודאי, שזהו המניע לסירוסו את המשפט 'זהנה מן היאור עולות שבע פרות יפות מראה ובריאות בשר' ל'זהנה שבע פרות יפות מראה ובריאות בשר עולות מן היאור', ובסירוס הוקדם הנושא 'שבע פרות' לנשוא השמני 'עולות', כיאות.

46. ייתכן מאוד, שגם המניע ההקשרי גרם לסירוס המקרא הזה. גם סירוס המשפט 'ושמע אישה כיום שמעו והחריש לה' (במ' ל, ח) ל'ושמע אישה והחריש לה כיום שמעו' נבע מן המניע הזה — הקדמת תואר הפועל לפועל, אף כי ייתכן שגם המניע ההקשרי גרם לכך, כמו שתוארנו לעיל בדברינו על ההקשר.

47. ראה אללמע, עמ' 343 (הש' רקמה, עמ' שס).

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

תרע"ג

לדרכו הפרשנית של ר' יונה אבן ג'נאח: 'הפוך' ו'מוקדם ומאוחר'

בצורות' צריכות לבוא אחרי הפעל 'להשאות', ורק אחר-כך יבוא המושא השני — המביע את תוצאת הפעולה המובעת בפועל 'להשאות'; וקרוב לוודאי, כי המניע לכך הוא סגנוני, כנהוג במקרא⁴⁸.

9. הקדמת משפט-זיקה לשם הזוקק

את המלים 'ואשר נתן כתר מלכות בראשו' (אס' ו, ח) הוא מסדר כך: 'וכתר מלכות אשר נתן בראשו'. אפשר לומר בוודאות, שהמניע לכך הוא סגנוני, משום שבמשפט המופיע בכתוב, השם הזוקק 'כתר מלכות' בא אחרי משפט הזיקה 'אשר נתן', שלא כנהוג⁴⁹. מניע זה הוא שגרם לסירוס המשפט 'אשר היה דבר ה' אל ירמיהו הנביא אל פלשתים' (יר' מז, א), כך: 'דבר ה' אשר היה אל ירמיהו הנביא אל פלשתים'.

10. הפרדת הנסמך אל הסומך

על המשפט 'זיהי כנוח עליהם הרוח' (במ' יא, כה) הוא מעיר⁵⁰ "בפרק בין אלמצ'אף ואלמצ'אף אליה" — "שהפריד בין הנסמך לסומך". הערה זאת מתבארת על פי דבריו במקום אחר באללמע⁵¹, ולפיה המלים 'כנוח הרוח' הן צירוף-סמיכות ונחשבים לשם אחד, ומשום כך הוא מציע לסרס בדרך זאת: 'זיהי כנוח הרוח עליהם'.

11. הפרדה בין השם לתמורתו

בדבריו על 'אדם כי יקריב מכס קרבן לה' (ויק' א, ב) הוא משער שהסדר הוא כך: 'אדם מכס כי יקריב קרבן לה'. בסדר החדש המוצע העביר את התמורה 'מכס' מיד לאחר השם, שהיא משמשת לו תמורה, לאחר 'אדם'. וגם כאן חשוב להדגיש, שגם כמות שהוא יש למשפט אותה משמעות כמו לאחר הסירוס⁵².

מניע זה היה הגורם גם לסירוס הפסוק 'ויקבר בקבר יואש אביו בעפרה אבי העזרי' (שו' ח, לב), שמשפטו לדעת ריב"ג הוא 'ויקבר בקבר יואש אביו אבי העזרי בעפרה'.

12. הפרדה בין הנושא לנושא

את המשפט 'אף אש צריך תאכלם' (יש' כו, יא) הוא מציע לסרס כך: 'אף צריך תאכלם אש'. על ידי סירוס זה הוא חיבר את הנושא 'אש' לנושא 'תאכלם' ושם את חלק הייחוד — 'צריך', המפרידה ביניהם בכתוב כמות שהוא, בראש המשפט. בדבריו על הפסוק 'לי יזעקו אלקי ידענוך ישראל' (הו' ח, ב) הוא מסרס אותו כך: 'לי

48. ראה, למשל, בר' ו, יד, טז; כז, יט; שמ' כו, א; ל, כה; לב, ד; יש' מד, טו; הו' ח, ד, ועוד.

49. וחשוב להדגיש, כי פסוק זה מובא בפרק 'מן המוקדם והמאוחר', כי לדעתו של ריב"ג משמעות הפסוק לפני הסירוס זהה לזאת שאחר הסירוס. כלומר, גם ללא סירוס, אין ריב"ג רואה כאן שום אפשרות להבין את המשפט כמתייחס לסוס, שזנזר לפני כן בפסוק, ושלא כדאב"ע על אתר (הדעה הזאת, המפרשת את כל המשפט כמתייחס לסוס, מובאת גם בדברי רד"ק במכלול, ע' צ"ב).

50. ראה אללמע, עמ' 343 (הש' רקמה עמ' שס).

51. ראה אללמע, עמ' 205 (רקמה עמ' רכז — רכה), ושם דוגמאות נוספות. אפשר לצרף לכאן גם את פירושו באצול, ערך 'בחן', לפסוק 'בחון נתתיך בעמי מבצר' (יר' ו, כז), שעל פיו יש להבינו 'בחון מבצר (= מגדל מבצר) נתתיך בעמי'.

52. לא היה מקום להבין את 'מכס' כמצביעה על קרבן אדם, כי ההקשר הקרוב, הפסוקים הסמוכים לפסוקנו, וכן ההקשר הרחוק, כל המקרא, אינם מדברים על קרבן אדם. הבעיה כאן סגנונית היא, ולא פרשנית.

יזעקו ישראל אלקי ידענוך'. בהצעתו זאת חיבר את הנושא 'ישראל' לנושא 'יזעקו', ושם את המשפט המושאי הטפל 'אלקי ידענוך' במקומו המתאים.

13. הפרדה בין הנשוא למושא

בהתייחסו למשפט 'זוכחו זכחי שלמים אותם' (ויק' יז, ה) הוא מציע לסרסו כך: 'זוכחו אותם זכחי שלמים'. בדרך זאת צירף את המושא 'אותם' לנושא 'זוכחו', ובכתוב כמות שהוא הופרדו על-ידי התיאור.

הוא הדין גם בדבריו על הפסוק 'הפלא חסדיך מושיע חוסים ממתקוממים בימינך' (תה' יז, בסירוס הזה חיבר ריב"ג את המושא 'קמיו' לנושא 'מחץ', שהופרדו בכתוב על ידי התיאור 'מתנים').

14. הפרדה בין הפועל לתיאורו

בשלושה מקרים ריב"ג מתייחס לריחוק שבין הפועל לבין תיאורו ומציע לקרב ביניהם. כך הוא מציע לסרס את 'אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם' (אי' טו, יח) כך: 'אשר חכמים יגידו מאבותם ולא כחדו'. ובכך צורף התיאור 'מאבותם' לפועל שהוא מתאר אותו: 'יגידו'. הוא הדין גם בדבריו על הפסוק 'הפלא חסדיך מושיע חוסים ממתקוממים בימינך' (תה' יז, ז). ריב"ג מציע להעביר את תיאור הפועל 'בימינך' לאתר המלה 'חסדיך'. כך גם כאשר למשפט 'ויקחו את צדה העם בידם' (שו' ז, ח), שבו הוא מציע להעביר את 'בידם' לאתר 'ויקחו', ואף מבסס את ההצעה על פי פסוק אחר מיה' ט, יא: 'קחו בידכם צדה לדרך'.

15. הפרדת דיבור רציף על ידי מלה חורגת

על הפסוק 'אמור לנער יניעבור לפנינו יניעבר, ואתה עמוד כיום ואשמיעך את דבר אלקים' (שמ"א ט, כז) אומר ריב"ג, שהמלה 'יניעבר' מקומה בסוף הפסוק. סירוס זה נבע בוודאי מפאת ההפסק ש'יניעבר' גורמת בדברי שמואל אל שאול.

16. הפיכת הנושא למושא

בדבריו על 'והיא הפכה שער לבן' (ויק' יג, י) הוא מציע לסרס את המשפט כך: 'ושערה הפך לבן'. בכך, ה'שער', אשר בכתוב כמות שהוא משמש בתפקיד של מושא נעשה לנושא, ונימוקו⁵³: "כמא קיל ושערה לא הפך לבן" — "כאשר נאמר 'ושערה לא הפך לבן' (שם שם, ד)⁵⁴".

17. חזרה מיותרת

לדעת ריב"ג יש צורך בסירוס הפסוקים הבאים, שיש בהם מלים שאינן נחוצות לעצם העניין. הפסוקים הם: 'ויאמר אלקים יהיה רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים; ויעש אלקים את הרקיע ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל הרקיע ויהי כן' (בר' א, ו-ז). לדעת ריב"ג, המלים 'ויהי כן' שבסוף פסוק ז היו צריכות לבוא בסוף פסוק ו, ובכך כוונת התורה ברורה. אולם ריב"ג ממשיך ואומר⁵⁵: פסוק ז בא "עלי סביל אלביאן" — "על

53. ראה אללמע, עמ' 340 (הש' רקמה, עמ' שנו).

54. בדומה לכך על הפסוק הזה גם באצול, ערך 'הפך', ושם גם על 'והנה לא הפך הנגע את עינו' (ויק' יג, נה), המסורס ל'והנה עין הנגע לא הפוך'.

55. ראה אללמע, עמ' 342 (הש' רקמה, עמ' שנט).

דרך הביאור, והוא מדגים בפסוקים כד – כה שבאותו פרק בכראשית⁵⁶. סיכומו של דבר: הואיל ושני הפרקים שבאללמע, ובעיקר הפרק השני – מן המוקדם והמאוחר, דנים בתופעה הקשורה לסגנון, רבים הם המקראות בפרקים האלה, שהמניע לסירוסם הוא הסגנון. ברור מאליו, שכל הפסוקים שהביא ריב"ג אינם אלא דוגמאות, ואף אלה שהובאו בערכים שונים באצול אינם אלא דוגמאות מזדמנות – אגב דבריו על משמעויותיהם של שרשים שונים באותם ערכים. סעיפי המשנה שפורטו לעיל מדגישים את העובדה, שתורת הסגנון המקראי העסיקה את ריב"ג לא-מעט, ואחד מאפיוניה נידון אצלו בצורה מרוכזת עם הדגמות והסתעפויות לרוב.

ה. נימוקי סבירות הגיונית

מספר דוגמאות המובאות בשני הפרקים שבאללמע ובערכים שונים באצול, המניע לסירוסן הוא הסבירות ההגיונית, שבחלקה כוללת גם את הניסיון והידע הנרכשים בחיי יום-יום. כמו בקאטגוריות האחרות, גם כאן הנימוקים המפורשים של ריב"ג מעטים הם, אך המעט המנומק במפורש מלמד על המרובה שאינו מנומק. והרי דוגמאות:

בדבריו על 'ושרץ היאור צפרדעים' (שמ"ז, כח) הוא טוען, ש'שרץ' מתייחס ל'צפרדעים', ולא ל'היאור', ואם כן, הוא מן ההיפוך; בדרך הזאת – גם הפסוק 'שרץ ארצם צפרדעים' (תה' קה, ל). נימוקו לכך מובע במלים הבאות⁵⁷: "אד' לים הו חיואנא" – "כי הוא (=היאור) אינו בעל חיים". כלומר, הידע המגלה, כי היאור אינו בעל-חיים המסוגל לשרוץ, הוא המניע את הקורא לראות את 'שרץ' כפועל שאינו מתייחס אליו, אל היאור, אלא לצפרדעים⁵⁸.

על המלים 'עד קירות הספון' (מל"א ו, טו) הוא טוען, שמשפטו 'עד ספון הקירות', ומשמעות כל המשפט תהיה: מן הקרקע עד תקרת הקירות. לאחר מכן הוא ממשיך לנמק באמרו⁵⁹: "וליס יג'ו אן יקאל אלי חיטאן אלתסקיף לאן אלמעני כאן יסתחיל" – "ולא ייתכן לומר 'עד קירות התקרה', כי המשמעות תהיה בלתי-מתקבלת על הדעת". וגם כאן המניע לסירוס הוא ידיעת המציאות, שאין קירות לתקרה.

כדוגמה רביעית בפרק 'מן המוקדם והמאוחר' הוא מביא את המשפט 'וירם תולעים ויבאש' (שמ' טז, כ), ומציע לסרסו כך: 'ויבאש וירם תולעים', בנימוק⁶⁰: "פאלאנתאן אלמתולד מן אלתעפן אלד'י הו עלה תולד אלדידאן מתקדם לתולד אלדידאן אד' אלעלה אקדם מן אלמעלול" – "כי הבאישה הנולדת מן הריקבון, אשר הוא סיבת יצירתם של התולעים, קודמת ליצירת התולעים; כי הסיבה קודמת למסובב". ויש כאן למעשה שני נימוקים: האחד – והוא האחרון בדברי ריב"ג – הוא נימוק הגיוני כללי, האומר, כי הסיבה קודמת לתוצאה; והנימוק השני – שהוא הנימוק הראשון בדברי ריב"ג – הוא נימוק, הנובע מן הניסיון היומיומי, שהבאישה קודמת ליצירת הרימה.

56. בין המקראות המובאים בפרק 'מן ההיפוך' מצוי גם המשפט 'עד דוד הגדיל' (שמ"א כ, מא), וריב"ג מציע לסרסו ל'עד הגדיל דוד'. לא ברור (הש' גם וילנסקי ברקמה, עמ' שנו, הערה 3), מדוע יש לסרס את המשפט, אף כי הדעת נותנת כי המניע הוא סגנוני, ואפשר שהמניע הוא סימנטי – הקשור למשמעותה על מלת-היחס 'עד', וראה משמעויותיה באצול, ערך 'עד'.

57. ראה אללמע, עמ' 340 (הש' רקמה, עמ' שנו).

58. בדומה לזה הצעתו לסירוס הפסוק 'בכל אשר תרמש האדמה ובכל דגי הים' (בר' ט, ב) ליכל אשר ירמש באדמה וכל דגי הים, אף על פי שאין נימוק מפורש בדבריו.

59. ראה אללמע, עמ' 341 (הש' רקמה, עמ' שנח). 60. ראה שם, עמ' 342 (הש' רקמה עמ' שנט).

בדבריו על 'הסכת ושמע ישראל' (דב' כז, ט), באצול ערך 'סכת', הוא מציין, כי משמעו "אטע [אללה] ואקבל [קולה]" — "קבל ושמע"⁶¹, עם הידיעה המוכחת מהמציאות היום-יומית ש"אלאסתמאע אסבק באלרתבה מן אלטאעה" — "השמיעה קודמת בסדר לקבלה", וממשיך באמרו: "קד ג'רת [אלעאדה] באסתעמאל [מת'ל] הד'א פי אללטאן אלעבראני וקד דיכרנא מנהא פי אלמקדם ואלמוכ'ר [מן כתאב אללמע ומן ג'מלה ד'לך נעשה ונשמע פאנה קדם הנא אלפעל עלי אלסמע איצ'א]" — "כבר היה המנהג בשימוש כזה בלשון העברים, וכבר הזכרנו ממנו בשער 'המוקדם והמאוחר' מספר הרקמה. ובכלל זה 'נעשה ונשמע' (שמ' כד, ז) — שהקדים כאן את העשייה על השמיעה גם כן". ואכן, באללמע הוא מציע לסרס את 'נעשה ונשמע' ל'נשמע ונעשה', ובוודאי, הנימוק ההגייוני המצוי באצול משמש בסיס לסירוס גם באללמע.

וכשם שאין באללמע נימוק בדוגמה של 'נעשה ונשמע', כך אין ריב"ג מנמק גם דוגמאות לא-מעטות אחרות, אף על פי שהסבירות ההגייונית היא שהניעה את נקיטת דרך הסירוס. כך, למשל, בפרק על 'מן ההיפוך' הוא מציע לסרס את 'נרפא נגע הצרעת מן הצרוע' (ויק' יד, ג) ל'נרפא הצרוע מנגע הצרעת'; את 'וישם את הים לחרבה ויבקעו המים' (שמ' יד, כא) הוא מציע לסרס ל'ויבקעו המים וישם את הים לחרבה'; את המשפט 'ולערב ימולל ויבש' (תה' צ, ו) הוא מסרס ל'ולערב ייבש וימולל'; את המשפט 'ואת העיר שלחו באש' (שו' א, ח) הוא מסרס, באצול ערך 'שלח', כך: 'ואת האש שלחו בעיד', ובדומה לכך גם את המשפט 'שלחו באש מקדשך' (תה' עד, ז).

כל הדוגמאות האלה, שאינן מנומקות אצל ריב"ג, מצטרפות לדוגמאות המנומקות שהובאו בתחילת הסעיף, ולכולן — מניע אחד: הסבירות ההגייונית, המשמשת בסיס להבנת המקרא⁶².

ו. נימוקים פרשניים

בטיפולו במקרים מסוימים, הסירוס המוצע הוא תוצאה של פירוש מלה או של מלים כמשפט הנדון. במקומות אחרים, הסירוס הוא תוצאה של הבנה כללית של הפסוק, שאינו ברור כמות שהוא מאיזו בחינה שהיא. ברור מאליו, שהמשמעות הניתנת למלה או ההבנה הכללית של המשפט הנדון קשורה תמיד בהבנתו של הפרשן, אם מתוך ההקשר או מסיבה אחרת.

במשפט 'ותשקמו בדמעות שלישי' (תה' פ, ו) הוא מציע לסרס: 'ותשקמו דמעות בשלישי', והוא ממשיך לומר⁶³: "ואלשלישי כיל מא צ'כים כמה קיל וכל בשלישי" — "וה'שלישי' —

61. כך הוא התרגום של אבן תבון בס' השרשים לריב"ג (מהדורת באכר, ברלין 1896) ערך 'סכת'. התרגום הנכון יותר של 'אטע' הוא 'צייית' או 'היכנע'. כן חשוב לציין, שאת 'ושמע' מבין ריב"ג במשמעות של 'קבלה'. נמנעתי מלהרגם את המלים 'אללה' (=ה) ו'קולה' (=דבריו) שבאצול כדי להבליט את הסירוס. 62. דוגמאות אחרות במישור הזה, בפרק 'מן ההיפוך': 'ותשם בפיך עיניה' (מל"ב ט, ל) — 'ותשם הפיך בעיניה'; 'תולעת שני' (שמ' כח, ו) — 'שני תולעת'; 'וקראו אכר אל אבל ומספד אל יודעי נהי' (עמ' ה, טז) — 'וקראו אכר אל אבל ואל מספד יודעי נהי'; 'כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא' (ויק' יז, יד) — 'כי נפש כל בשר נפשו בדמו הוא'; 'וירץ אליו בחמת כחו' (רנ"ח, ו) — 'וירץ אליו בכח חמתו'; 'שכועות חקות קציר' (יר' ה, כד) — 'חקות שבועות קציר'. ובפרק 'מן המוקדם והמאוחר': 'ויחפרו כל מצרים סביבות היאור מים לשתות' (שמ' ז, כד) — 'ויחפרו כל מצרים סביבות היאור לשתות מים'; 'והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העור באפלה' (דב' כה, כט) — 'והיית ממשש בצהרים באפלה כאשר ימשש העור'. ובאצול, ערך 'אבר': 'יעלו אבר כנשרים' (יש' מ, לא) — לפי רבריו משתמע: 'אבר (=נצרות) יעלה על הנשרים'.

63. ראה אללמע, עמ' 339 (הש' רקמה, עמ' שנו).

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

לדרכו הפרשנית של ר' יונה אבן ג'נאח: 'הפוך' ומוקדם ומאוחר']תרעז

מדה מסוימת גדולה, כמו שנאמר 'וכל בשליש' (יש' מ, יב). כלומר, כיוון שהוא משוכנע, שיש להבין את המלה 'שליש' רק במשמעות של כלי מדידה מסוים, יש צורך לסרס⁶⁴. בדבריו על הפסוקים 'ואכירה והנה לא אלקים שלחו כי הנבואה דבר עלי וטובה וסנבלט שכרו למען שכור הוא למען אירא ואעשה כן וחטאתי' (נחמיה ו, יב – יג) הוא מציע את הסדר הבא: 'ואכירה והנה לא אלקים שלחו כי הנבואה דבר עלי למען שכור הוא וטובה וסנבלט שכרו למען אירא ואעשה כן וחטאתי'. ומסתבר, כי ביאורו את 'למען' הראשונה כמלת סיבה, ולא כמלת תכלית, כנפוץ, גרם לסירוס הזה, כמו שכרו, כי המשמעות הנדירה למלת 'למען' נכעה מעצם הכנת הכתוב כלו, גם מבחינה עניינית וגם מבחינה סגנונית⁶⁵. בהתייחסו למשפט 'ועוללתי בעפר קרני' (אי' טז, טו) הוא מפרש את הבי"ת של 'בעפר' במשמעות 'על'. לאחר מכן הוא מציע לראות את המשפט מסורס כך: 'ועוללתי על קרני עפר', עם ההערה, ש'ועוללתי' יש לו משמעות של 'והעליתי', כי 'עלל' כאן מובנו 'עלה'⁶⁶. כלומר, פירוש הבי"ת של 'בעפר' כ'על', ואגב כך גם פירוש 'ועוללתי' במשמעות 'והעליתי', היו צעדים הכרחיים להבנת המשפט בצורה ברורה יותר.

בדבריו על 'וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו' (בר' כב, יג) הוא משער, כי המלה 'אחר' צריכה להיות לפני 'וירא'⁶⁷. סירוס זה בא, בלי ספק, לתת משמעות לכל הכתוב, שכמות שהוא נראה בלתי-מובן. העברת המלה 'אחר' מסבירה את המשפט והפסוק מסתדר גם מבחינה תחבירית⁶⁸.

לשם הבנה, נאלץ ריב"ג להעביר את המלים 'ותפל מעל הגמל' ממקומן בדבריו על בר' כד, סד – סה. הפסוקים אומרים: 'ותשא רבקה את עיניה ותרא את יצחק ותפל מעל הגמל, ותאמר אל העבד מי האיש הלזה ההולך בשדה לקראתנו ויאמר העבד הוא אדני ותקח הצעיף ותתכס'; וריב"ג מציע לסרס כך: 'ותשא רבקה את עיניה ותרא את יצחק ותאמר אל העבד מי האיש הלזה ההולך בשדה לקראתנו ויאמר העבד הוא אדני ותפל מעל הגמל ותקח הצעיף

64. נראה (הש' הערה 33 לעיל), שגם ההקשר של הפסוק הכריע לנקיטת דרך זאת: 'האכלתם לחם דמעה' מול 'ותשקמו דמעות'. אף ראי'ע, שאינו שש לסרס במקומות שמשמעות הכתוב משתנה (הש' וילנסקי, רקמה, עמ' שנג, הערה 5). לא מצא דרך לתת משמעות שונה ל'שליש'; אך כדי להימנע מסירוס הוא נאלץ לומר, ש'בדמעות' או 'דמעות' היינו הך, ושהבי"ת של 'בדמעות' משרתת אחרת, רוצה לומר, במקום 'שליש' – 'בשליש'.

65. דוגמאות אחרות לסירוס הנובע מפירוש אחת המלים במשפט אפשר למצוא בערכים הבאים באצול: בערך 'אז' (מקום שם הוא מפרש את 'אז' גם במשמעות של 'קדם') הוא מתייחס לפסוק 'כי אז מהבקר נעלה העם איש מאחרי אחיו' (שמ"ב ב, כז), והוא מסרס את 'אז מהבקר' ל'מאז הבקר', ובעקבות כך הוא אף נאלץ לראות את המקרא כמקרא קצר, בחסרון 'לא' לפני 'נעלה'. באותו ערך באצול הוא מסרס את 'ידעת כי אז תולד ומספר ימין אמלא' (אי' לח, כא) כך: 'ידעת אז כי תולד ומספר ימין רבים'. בערך 'כסח' הוא נותן את האפשרות של ראיית 'שרופה באש כסוחה' (תה' פ, יז) כאילו הוא 'כסוחה ושרופה באש', וזאת לאחר הבאת פירוש, המבאר את 'כסח' במשמעות 'כרת'. בערך 'סכת' הוא מפרש את השורש 'סכת' במשמעות של 'ציות וכניעה', ובעקבות כך הוא נאלץ לומר, שהמשפט 'הסכת ושמע ישראל' (דב' כז, ט) הוא מן המוקדם והמאוחר. בערך 'עצב' הוא מפרש את השרש 'עצב' גם במשמעות של 'מרה' ובעקבות כך הוא מציע לראות את 'המבלעדי אנשינו עשינו לה פננים להעציבה והסך לה נסכים' (יר' מד, יט) כמסורס, בהעברת 'להעציבה' לסוף המשפט. כך נראה שסירוסו את 'פיץ ענן אורו' (אי' לז, יא) ל'פיץ אור עננו' נובע גם מפירושו את השרש 'פון' – באצול ערך 'פון' – במשמעות הגרה וזיבה, וגם מפירושו את 'אור' במשמעות גשם.

66. באצול ערך 'עלל' הוא נותן רק את התרגום המילולי של המשפט, ללא סירוס, וראה גם להלן בהערה 70.

67. וילנסקי (רקמה, עמ' שסא הערה 9) מתלבט, אם יש להשלים 'כן' אחרי 'אחר'.

68. ראה ראי'ע על אחר.

ותחכס'. סירוס זה, וכדבריו של ריב"ג בהמשך, בא לנמק, מה גרם לנפילתה (=לירידתה) של רבקה מעל הגמל. והואיל ולדעת ריב"ג פעולה זו מבטאת את כושתה של רבקה מיצחק, נאלץ להעביר את הפעולה לשלב שבו כבר נודעה לרבקה זהותו של האיש שהלך בשדה לקראתם. במלים אחרות: דרך הסירוס נקוטה כאן לנמק אחת הפעולות הנזכרות בפסוק, שבלעדי נקיטתה הקורא נשאר בלתי-מבין את כל העניין ואת כל הפעולות כל צרכם. הפעלת אמצעי זה, סירוס מקרא, ננקטת אפוא בידי ריב"ג גם מתוך מניעים פרשניים. לאמר: פירוש מלה או מלים בדרך מסוימת עשוי לגרור אחריו סירוס המקרא, וכך הדבר בהבנת פסוק בחלקו או בשלמותו.

הצגת שתי אפשרויות

מתוך כתשעים דוגמאות שריב"ג נוקט בהן בעבודותיו את הדרך של סירוס מקרא, רק בחמישה-עשר מהם הוא מציע שתי אפשרויות. ארבע מתוך החמש-עשרה האלה מצויות באצול. באחת מהן גם האלטרנטיבה מציעה סירוס, ובשתיים נוספות קיימת זהות בין מה שכתוב באללמע למה שכתוב באצול. ואף זאת: בשלוש-עשרה מתוך חמש-עשרה הדוגמאות שתי האלטרנטיבות מובאות במצורף, ובשתיים הנותרות — האלטרנטיבה מצוייה במקום אחר, ועל אחת מהן נודע לנו מפי ריב"ג עצמו.

נתונים אלה מצביעים בוודאי על כך, שריב"ג בדבריו באללמע הקפיד להצטמצם בנושא הנידון, בלי להרבות באלטרנטיבות שאינן מחייבות סירוס. אולם באצול, מקום שם היה צורך לתת את המשמעויות האפשריות, הדבר שונה. בין כך וכך, יש מקום ללמוד גם מאלה על דרכו בהחלת האמצעי 'סירוס מקרא', וכדלהלן.

במקום אחד ריב"ג מצהיר באופן ברור, כי ההצעה לסירוס וכל מה שבא בעקבותיה נועדו ללמד את קוראי דבריו דרכי חקירה בהבנת מלים ופסוקים. בהתייחסו ל'ועוללתי בעפר קרני' (אי' טז, טז) הוא מביא את הצעת הסירוס; לאחריה הוא מביא את דרכו של חוגי' שאינה מצריכה סירוס, אף על פי שהיא מספקת ל'ועוללתי' משמעות שאינה מוצאת חן בעיני ריב"ג, ולבסוף הוא נותן משמעות המשפט הכתוב, ללא סירוס. לאחר כל זאת הוא אומר⁶⁹: "ואנמא ד'כרת לך ג'מיע הדי'א לאעלמך תנקה אלכלאם ותפריע אלמעאני" — "ואולם הזכרתי לך כל זה ללמדך דקדוק הדברים והסתעפות המשמעויות". גם באצול, ערך 'עלל', ריב"ג מתייחס גם לפסוקנו, אך שם הוא מציע רק את האפשרות ללא סירוס⁷⁰. אמור מעתה: ההצעה לסירוס באללמע הובאה רק לשם תרגול, ולא למען הסירוס לשמו, כי, כפי הנראה, דרך הסירוס אינה נראית מועדפת בעיניו.

השתדלות בכיוון הסירוס המינימלי אפשר לראות בטיפולו בעניין הבא: בדבריו על 'איש כפתרון חלומו חלמנו' (בר' מא, יא) הוא מציע שתי הצעות, ושתיהן בדרך הסירוס. האחת, 'איש חלום כפתרונו חלמנו'; והשנייה, 'איש חלום כפתרונו חלום'. ובעוד ההצעה השנייה נראית יותר מבחינת הנושא 'איש' שבמשפט, הרי ההצעה הראשונה עושה שינויים מינימליים — הסירוס, ותו לא! מסתבר אפוא, שגם אם ראה ריב"ג את השינויים בפסוק אפשריים, השתדל למעט בהם ככל האפשר.

69. ראה אללמע, עמ' 340 (הש' רקמה, עמ' שנו).

70. את פירושו הכתוב ללא סירוס הוא מביע באללמע במלים: 'ועאלית ראסי באלתראב' (=ושמתי את ראשי בעפר), ובמלים האלה ממש הוא מתבטא גם באצול, ערך 'עלל'. ונראה, שלא דייק אכן תיבון אשר חרגם בס' השרשים (ראה הערה 61 לעיל) 'העליתי על ראשי העפר', כי גם בתרגום הזה יש סירוס (והש' לסירוס של הפסוק באללמע). שריב"ג לא הזכירו כלל באצול.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

לדרכו הפרשנית של ר' יונה אבן ג'נאח: 'הפוך' ו'מוקדם ומאוחר' [תרעט]

במקום אחר כולטת השתדלותו להימנע מסירוס, גם אם פירוש הכתוב על פי סדר מלותיו, הפירוש המועדף בעיני ריב"ג, דורש אחת מהן שלא במשמעות הנפוצה. בהתייחסו לפסוק 'וכל הארץ באו מצרימה לשבור אל יוסף' (בר' מא, נו) מציע ריב"ג את הסירוס הבא: 'וכל הארץ באו מצרימה אל יוסף לשבור', אך עם זה הוא מביא גם את ההצעה ש'אל' היא במשמעות 'מן', ובכך לא יהיה צורך לסרס. לפי ההצעה השנייה אפשר להימנע מסירוס בתנאי, ש'אל' תתפרש במשמעות נדירה. ובעוד שבאללמע מובאות שתי ההצעות כשוות-משקל, הרי באצול מועדפת ההצעה של אי-סירוס עם פירוש 'אל' כ'מן'. אמור מעתה שני דברים: האחד, כאן עדיפה נתינת משמעות בלתי-רגילה לאחת המלים בפסוק מסירוסו של הפסוק; והשני, שבאללמע מובאת ההצעה האלטרנטיבית גם כדי לרמוז על השתדלות להימנע מנקיטת דרך הסירוס כדרך היחידה.

בדרך דומה, אך הפעם הדרישה שונה, גם בטיפולו בדוגמה הבאה: באצול, ערך 'כסח' הוא מתייחס ל'כסוחה' (תה' פ, יז) ול'כסוחים' (יש' לג, יב), ומביא בשם 'א' את המשמעות של 'כרת' לשורש 'כסח' על פי אטימולוגיה ארמית. לאור זאת, אומר ריב"ג, יש לראות במשפט 'שרופה באש כסוחה' שבתהלים מוקדם ומאוחר, כי לא סביר, שתהיה כרותה לאחר היותה שרופה. בהמשך הדברים הוא אומר, שאף אם הפירוש הזה אינו רחוק, עם זאת הוא מעדיף לתת ל'כסח' את המשמעות 'שלך', על פי אטימולוגיה ערבית. לשון אחר: גם אם סירוסו של מקרא הוא אמצעי המופעל לא-מעט בידי ריב"ג, עם זאת הוא מעדיף לפרש את המקרא על פי סדר מלותיו, גם אם פירוש זה דורש הבנת מלה מסוימת על פי אטימולוגיה ערבית.

דומה, שההשתדלות להימנע מסירוס מצויה גם במקומות הבאים, שבהם הוא מציג גם אלטרנטיבה ללא סירוס — אך עם דרישה לראות את הכתוב כבלתי-מושלם מכל הבחינות, אף על פי שאין ריב"ג מכריע לצד אחת האלטרנטיבות: בדבריו באללמע על 'ויחפרו כל מצרים סביבות היאור מים לשתות' (שם' ז, כד) הוא מציע תחילה לסרס את שתי המלים האחרונות של המשפט: 'לשתות מים', ולאחר מכן הוא מציין, שיתכן כי המקרא הוא מקרא קצר, כך: 'ויחפרו כל מצרים סביבות היאור להוציא מים לשתות'. בהתייחסו באללמע למשפט 'מחץ מתנים קמיו' (דב' לג, יא) הוא מביא את הצעת הסירוס 'מחץ קמיו מתנים', ולידה הוא מציע את האפשרות שהמ"ם ב'מתנים' נוספת: 'מחץ מתני קמיו'. כאן העמיד ריב"ג את הצעת הסירוס מול הבנת הכתוב כמות שהוא, אך בראיית אות של אחת ממלותיו כמיותרת. ואף אם אין בשני המקומות האלה הכרעה, עצם הבאת האלטרנטיבות באללמע מצביעה על נטייה להימנע מסירוס ככל האפשר ועל חיפוש דרכים אחרות המפרשות את הכתובים כמות שהם, גם אם זה דורש ראיית הכתוב כמקרא קצר, כבעל ייתור מסוים, וכיוצא באלה.⁷¹

71. כך אפשר לראות גם את הדוגמאות הבאות: על 'אם תפרו את כריתי היום ואת כריתי הלילה' (יר' לג, כ) הוא מציע תחילה להבינו כמקרא מסורס, כך: 'אם תפרו כריתי את היום ואת הלילה'. לאחר מכן, הוא מציע לראותו כך: 'אם תפרו את כריתי עם היום ועם הלילה'. ללא סירוס, אך עם תוספת של מלת היחס 'עם'. בכיוון דומה גם בדבריו על בר' כד, סד — סה: 'ותשא רבקה את עיניה ותרא את יצחק ותפל מעל הגמל, ותאמר אל העבד מי האיש הלזה ההולך בשדה לקראתנו ויאמר העבד הוא אדני ותקח הצעיף ותתכס'. בראשונה הוא מציע להעביר את המלים 'ותפל מעל הגמל' לאחר המלים 'ויאמר העבד הוא אדני'. כהצעה שנייה הוא מראה, שהמלים 'ותפל מעל הגמל' נשארות במקומן, אלא שאת 'ותפל' הוא מפרש במשמעות 'וכבר ירדה', לאמר, שפעולת נפילתה של רבקה מעל הגמל קדמה לראייתה את יצחק המצוינת בתחילת הפסוק. במקרה הזה, פירוש 'ותפל' — 'וכבר נפלה' (=ירדה) הוא ה"מחיר" הנדרש כדי לוותר על סירוסו של המקרא. בדבריו על 'זית רענן יפה פרי תואר' (יר' יא, טז) יש כיוון דומה. בפרק 'מן המוקדם

בשני מקומות נוספים, באצול, ההצעה לסירוס מובאת ליד פירוש המשפט כסדרו, ללא העדפה. אף על פי כן אין לראות בזה נטייה להרבות בדרך הסירוס. באצול, ערך 'אבר', הוא מתייחס גם למשפט 'עלו אבר כנשרים' (יש' מ, לא). לאחר שהוא מפרש את הפסוק ככתבו, הוא מציע לראות את המשפט הפוך כדרך 'ושרץ היאור צפרדעים' (שמ' ז, כח), ככל הנראה כפ'72: 'כאבר יעלה על הנשרים'. בהתייחסו לצלע 'עד בליעל יליץ משפט' (מש' יט, יח), באצול, ערך 'לוץ', מפרש ריב"ג אותה תחילה על פי סדר מלותיה, שלפיו הנושא הוא 'עד בליעל' והנושא — 'יליץ משפט'; ולאחר מכן גם בדרך ההקדמה והאיחור: 'יליץ משפט' — הנושא, ו'עד בליעל' — הנושא השמני, והפסוק — לדעת ריב"ג — מדבר על השופט.

שני אלה אינם מצביעים על כוונה להרבות בהצעות סירוס המקרא, כי בכל אחד מהם ההצעה בדרך הסירוס מספקת פירוש טוב יותר לכתוב, גם אם העדפה מפורשת אינה נמצאת בדברי ריב"ג. בדוגמה של 'עלו אבר כנשרים' סירוס הכתוב אינו מצריך הבנת המשפט כמטאפורה, אלא כמשמעו, כדימוי. בדוגמה השנייה המלים 'יליץ משפט' ראויות יותר להיאמר על שופט, ולא על עדים. יתרה מזו: אף על פי שבהצעת הסירוס נראה הפירוש טוב יותר, יש — לדעת ריב"ג — לחפש פירוש הכתוב כמות שהוא תחילה, גם אם הפירוש הזה דחוק קצת, וגם בכך יש השתדלות להימנע מסירוס⁷³.

רק במקום אחד בלבד, מכל המקומות ששתי אלטרנאטיבות מוצעות בהם, יש העדפה מפורשת לדרך הסירוס מהבנת הכתוב על פי סדר מלותיו. בדבריו על 'והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העור באפלה' (דב' כח, כט) הוא מציע תחילה להעביר את 'באפלה' אחרי 'בצהרים', לאמר, שהמלה 'באפלה' תשמש כתיאור ל'ממשש' — במשמעות ששעת הצהרים תהיה למקולל כאפלה, ובכך תודגש חריפות צרתו. לאחר מכן הוא ממשיך ואומר⁷⁴: "ואן כאן אראד ט'לאם אלעמי פאללפט' עלי ג'התה" — "ואם התכוון (הכתוב) לאפלת העיוורון, אז הדברים כמות שהם", כלומר, שאין צורך לסרס, אך הוא מסיים במלים "ואלמעני אלאול אקווי" — "והפירוש הראשון חזק יותר". כאן ניכרת העדפה מוצהרת של פירוש שבסיסו סירוס, אף על פי שהבנת הפסוק כמות שהוא אינה פסולה בעיניו, אלא שהמלה 'באפלה' לפי הפירוש השני נראית מיותרת כל כך בעיני ריב"ג, עד שהסירוס נראה בעיניו עדיף.

בבדיקת המקומות שהוצעה בהם אלטרנאטיבה נודע אפוא, כי היתה לריב"ג נטייה לפרש

70. המאוחר הוא מכיא את הצעת הסירוס 'זית רענן פרי יפה תואר', אך יחד עם זה הוא מוריע כי במקום אחר באללמע (עמ' 259, רקמה, עמ' רעד) הוא הציע דרך אחרת, ושם הוא מציע לראות את המשפט כמקרא קצר: 'זית רענן יפה פרי יפה תואר'. נראה, כי עצם ההורעה של ריב"ג, שבמקרה זה הוא טיפל במקום אחר בדרך שונה, מצביעה על אלטרנאטיבה, וכמקומות אחרים גם בזה ניכרת השתדלות להימנע מסירוס. 72. הש' רס"ג על אחר (תרגום ספר ישעיה, מהדורת 'וצ' דרנבורג, פאריס תרנ"ו), וכן וילנסקי, רקמה, עמ' תקמז, על עמ' שנה, הערה 9.

73. נקיטת פירוש בדרך הסירוס מפאת עדיפותו של הפירוש נראה, שחלה גם בדוגמה הבאה: בדבריו על 'אחד נפש מחמש מאות' (במ' לא, כח) הוא מציע כפרק 'מן המוקדם והמאוחר' את הסירוס 'נפש אחד מחמש מאות', והוא מסתפק בכך. אולם במקום אחר באללמע (עמ' 376, דקמה, עמ' שצ) אין הוא פוסל את הבנת המשפט על פי סדר מלותיו, אלא שהוא מעיר שם, כי כמצבו בכתוב המלה 'נפש' משמשת כעין תמורה ("עטף אלביאן" — 'צירוף של ביאור') 'לאחד', ולא כתואר לה, בעוד שבצירוף 'נפש אחד' — 'אחד' הוא תואר ל'נפש'. הימנעותו של ריב"ג מהודעה, כי יש לו דרך אחרת במקום אחר באללמע (גם אם זה בא כפרק מאוחר) מראה, כי הפירוש בדרך הסירוס עדיף בעיניו. כנהוג במקרא.

74. ראה אללמע, עמ' 344 (הש' רקמה עמ' שס).

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

לדרכו הפרשנית של ר' יונה אבן ג'נאח: 'הפוך' ו'מוקדם ומאוחר' [תרפא

תחילה את הכתוב כמות שהוא, ורק מחוסר ברירה נאלץ לאחוז בדרך של סירוס המקרא. במקומות אחדים ניכרת העדפה לפירוש הכתוב על פי סדר מלותיו, גם אם דרך זאת דורשת "תיקון" אחר קל יותר בכתוב, או אחיזה בדרך פרשנות שכיחה פחות. את הדוגמאות שניכרת בהן העדפה לדרך הסירוס, גם אם היתה אלטרנאטיבה בלי סירוס, יש להסביר בכך, שהדבר נעשה למען הפירוש הטוב ביותר לכתוב.

לסיכום: ריב"ג מבחין בעבודותיו בין שני כיוונים בהחילו את האמצעי הפרשני 'סירוס מקרא': 'היפוך' ו'מוקדם ומאוחר'. ובעוד שבי'היפוך' ניכר שינוי מעשי בתפקידן התחבירי של מלות הכתוב, ובכך יש גם שינוי במשמעות של המשפט כולו, הרי ב'מוקדם ומאוחר' השינוי בתפקיד התחבירי של המלים ובמשמעותן אינו אלא לכאורה, ולכתוב, גם כמות שהוא, יש אותה משמעות, ולמלותיו יש אותו תפקיד תחבירי כמו אלה המתקבלים לאחר סירוס.

בשני הכיוונים, הסירוס הוא תוצאה של אחד או יותר מן המניעים הבאים: ידע מקראי, סבירות הקשרית, סבירות תחבירית, סבירות סגנונית, סבירות הגיונית וגם סבירות פרשנית — לפי שיקוליו של ריב"ג.

ואם מתוך שני הפרקים שבאללמע אנו מקבלים את הרושם, שהחלת האמצעי הזה היא כמעט בלתי-מוגבלת, הרי בבדיקת המקומות שהוצעו בהם אלטרנאטיבות להבנת הכתוב על פי סדר מלותיו אפשר לראות, שהשתדלות לפרש את הכתוב כלשונו וככתבו הוא צעד ראשון בדרכו של ריב"ג בפרשנות פילולוגית של פסוקי המקרא.

מפתח לקיצורים ביבליוגרפיים:

J. Derenbourg (ed.), *Le livre des parterres fleuris — Grammaire — אללמע*
hebraïque d'abou'lwalid Merwan Ibn Djanah, Paris 1886.

A. Neubauer (ed.), *The Book of Hebrew Roots by Abu'lwalid Marwan — אצול*
Ibn Janah, Oxford 1885.

W. Bacher, *Aus der Schrifterklärung des Abulwalid — באכר, מביאורי ריב"ג*
Merwan Ibn Ganah, Budapest 1888—1889.

באכר, ראב"ע המדקדק — ב"ז בכר, ר' אברהם אבן עזרא המדקדק, בתרגום א"ז רבינוביץ,
תל-אביב תרצ"א (ד"צ ירושלים תש"ל).

מכלול — ספר מכלול לר' דוד קמחי, מהדורת י' ריטטענברג, ליק תרכ"ב (ד"צ ירושלים
תשכ"ו).

מעשה אפוד — יצחק בן משה המכונה פריפוט דוראן הלוי, מעשה אפוד, מהדורת י"ט
פריעדלענדער ו' הכהן, ויין התרכ"ה (ד"צ ירושלים תש"ל).

ראב"ע — פירושו לתורה — פירושי התורה לרבינו אברהם אבן עזרא, מהדורת א' וייזר,
א — ג, ירושלים תשל"ו.

רקמה — יונה אבן ג'נאח, ספר הרקמה, מהדורת מ' וילנסקי² וד' טנא, ירושלים תשכ"ד